

BURDUR İLAHİYAT DERGİSİ

Burdur Theology Journal

(Haziran / June 2023) Sayı 6 | e-ISSN: 2980-2407

‘Ulûmü’l-Kur’ân Literatüründe Özgün ve Bilinmeyen Bir İsim: Şûşâvî ve el-Fevâidü’l-Cemîle Adlı Eseri

An Unknown Name in the Literature of ‘Ulûm al-Qur’ân: Shushavi and His Work al-Fevâidü’l-Jamile

AHMET AĞRALI

orcid.org/0000-0002-5382-9213

ahmetagrالی@gmail.com

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı | <https://ror.org/00jga9g46>

Nene Hatun İmam Hatip Ortaokulu, Konya, Türkiye

Dr., Ministry of National Education, Nene Hatun İmam Hatip Middle School, Konya, Türkiye

Atıf | Cites As

Ağralı, Ahmet. “‘Ulûmü’l-Kur’ân Literatüründe Özgün ve Bilinmeyen Bir İsim: Şûşâvî ve el-Fevâidü’l-Cemîle Adlı Eseri”. *Burdur İlahiyat Dergisi* 6 (Haziran 2023), 150-174.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 04 Ocak/January 2023
Kabul Tarihi/Accepted	: 16 Nisan/April 2023
Yayın Tarihi/Published	: 10 Haziran/June 2023

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Yayıncı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Published by: Burdur Mehmet Akif Ersoy University Theology Faculty.

Burdur, Türkiye.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Ahmet AĞRALI.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An Unknown Name in the Literature of ‘Ulūm al-Qur’ān: Shushavi and His Work al-Fevâidü'l-Jamile

Abstract

This study aims to discuss the biography of a scholar who lived in Morocco in the 9th century and has not been known enough in Turkey. One of his works, which is both similar and different from some aspects to the works of ‘ulūm al-Qur’ān, has become widespread since that time. The full name of the scholar, whose tag is mentioned as Rajrājī in some sources and Shūshāwī in others, is Abū 'Ali al-Husayn b. 'Ali b. Talha al-Rajrājī al-Wasīlī al-Shūshāwī. Shūshāwī's exact date of birth is unknown, but it is known that he died at the end of the 9th century (d. 899/1494). His name came from the town of Shīshāwa (al-Shūshāwa by another name) in the south of Morocco. Şûşâvî is in the field of ulūmü'l-Qur'an the author of a book named al-Fevâidü'l-cemīle ale'l-âyâtī'l-celīle which was analyzed by İdris Azūzī, one of scholars in the Moroccan Sharia Faculty. This book was published in 1989 by the Moroccan Kingdom Ministry of Islamic Affairs and Foundations. Although thirty years have passed since its first publication, second edition has not appeared yet. It is thought that the work is not well known in our country. The study discusses the general features, sections, contents and the references of the work within the limits of an article in order to provide the work for the use of readers and to bring the work that is not sufficiently known to our literature.

Keywords: Tafsir, Ulumu'l-Qur'an, Shushawi, Recrâcî, Fevâid

‘Ulūmü'l-Kur’ân Literatüründe Özgün ve Bilinmeyen Bir İsim: Şûşâvî ve el-Fevâidü'l-Cemīle Adlı Eseri

Öz

Bu çalışmada hicrî 9. asırda Fas'ta yaşamış ve ülkemizde az tanınan bir âlimin biyografisi ve eseri konu edilmektedir. Söz konusu âlimin ulūmü'l-Kur’ân alanında o dönemden itibaren yaygınlaşan ulūmü'l-Kur’ân eserlerine bazı yönleriyle benzeyen bazı yönleriyle de ayrışan bir eseri bulunmaktadır. Kimi kaynaklarda künyesi Recrâcî, kiminde Şûşâvî olarak geçen âlimin tam adı; Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Talha er-Recrâcî el-Vasīlī eş-Şûşâvî'dir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Şûşâvî'nin Hicrî 9. asrın sonunda vefat ettiği (ö. 899/1494) bilinmektedir. Künyesi, Fas'ın güneyinde yer alan Şîşâve (başka bir adla Şûşâve) beldesinden gelmektedir. Şûşâvî'nin ulūmü'l-Kur’ân alanında bir eseri vardır: *el-Fevâidü'l-cemīle ale'l-âyâtī'l-celīle* adındaki bu eser Fas Şeriat Fakültesi hocalarından İdris Azūzī tarafından tahkik edilerek 1989 yılında Fas Krallığı Vakıflar ve İslâmî İşleri Bakanlığı tarafından neşredilmiştir. Neşrinin üzerinden otuz yıl geçmesine rağmen yeni baskısına rastlanılmadığı gibi eserin ülkemizde de yeterince tanınmadığı düşünülmektedir. Çalışma, eserin genel özelliklerini, bölümlerini, içeriğini ve referanslarını ele almak, eseri okuyucuların kullanımına sunmak ve yeterince bilinmeyen eseri literatürümüze kazandırmak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ulūmü'l-Kur’ân, Şûşâvî, Recrâcî, Fevâid

Summary

This study intends to analyze the life of a scholar who lived in Morocco in the ninth century and is less well-known in Turkey, as well as one of his writings, which is both comparable to and different from the widely-read ‘Ulūm al-Qur’ān in some respects.

The scholar's full name is Ebû Ali al-Huseyn b. Ali b. Talha er-Recrâcî al-Vasīlī ash-Shushavi, however some sources identify him as Recrâcî and others as Shushavi. Shushavi, whose precise birthday is uncertain, is known to have passed away at the end of the 9th century (d. 899/1494). His kunya originates in the southern Moroccan town of işâve (also spelled ūşâve). The town is a location inside Merakesh's boundaries that is 72 kilometers away from Suwayra.

There is limited information about the grantee's family, childhood, education, and life in general. Terasim's book contains information about his death date, disciples, and works. He is shown to be a scholar capable of producing works in various academic fields, especially in the field of Quranic recitation. Especially in the field of Fiqh and Qiraa are his works and comments. He has both a mystical side and a militant side against the annexation and intellectual occupation movements of the time. He is known to have stayed monks in two towns where he settled after middle age, where he practiced scientific and spiritual counseling.

He wrote commentaries on the Maliki school of jurisprudence, qiraat, and the official mushaf. His most famous work is Ref' u'n-niğâb 'an Tenkîhi'sh-Shihâb, which he wrote on al-Qarâf's (d. 684/1285) Tenkîhu'l-fuşul fi'l-uşul (fi'l-htisârī'l-Maḥşûl). It is the work that made him known in our country and in the Islamic world.

Shūshāwī also wrote a work in the field of ulūm al-Qur’ān: Al-Fawâid al-jamīla ala al-âyâtī al-jalīla, which was edited by İdris Azūzī, a scholar of the Faculty of Sharia in Morocco, and published in 1989 by the Ministry of Islamic Affairs and Endowments of the Kingdom of Morocco. Although thirty years have passed since the first edition, it is thought that this work, which has not been reprinted, is not sufficiently recognized in our country.

This work is similar to al-Zarqashî's (d. 794/1392) and later works on ulûm al-Qur'ân in some ways and different in others. Although the diversity of topics is the most similar aspect, its difference from other works of 'ulûm al-Qur'ân is that it builds its work on the question-and-answer technique and touches on the topics of the verses and surahs that are included in Khalq al-Qur'ân, Adab al-Qur'ân and debates. The question-and-answer method is an obvious feature not only of this work but also of some of his other works.

The work consists of 20 chapters, all but one of which is based on the question-and-answer technique, and includes questions and answers on the subject. Some of the questions are long, some are short and some of the answers are very short and some are very long.

Some have around ten questions while others have dozens of questions. In some of his answers, he prefers a literary style, while in others he prefers a simple language. He made a lot of use of poetry.

The first part of the work deals with Nüzülü'l-Qur'an. It includes 20 questions in which the Prophet is given the principle of Kalâmullah, as well as the linguistic aspect of revelation and some chronological technical information. The second section is about the writing of the Qur'an. In this section, the process of becoming a mushaf is discussed. The third section is about the recitation of the Qur'an. Tajweed-based issues are discussed.

Then, respectively, the exegesis of the verses of Müşkil, the status of Hamil-i Qur'an, and the rules to be followed by the Qur'an teacher are discussed. The topic of Rules to be Followed by the Qur'anic Teacher includes seventy-seven questions. This is one of the longest chapters. The seventh chapter, "Fezâ'il al-Qur'ân", is the chapter in which the question-answer method is not applied contrary to the custom. It follows the topics of the Translation of the Holy Qur'an, Persons Threatened by the Qur'an, and the Rights of the Qur'an. Then comes the names of the Qur'an, the classes of the Qur'an, the number of verses of the Qur'an, and whether the Qur'an is created or not. Like the majority of the Ulema, he argues that it is not created. He defends this with evidence based on the book, reason, Sunnah and ijma.

The oath on the Qur'an also mentioned the superiority of one part of the Qur'an over another. He stated that superiority can be the superiority of virtue and that there can be no other kind of superiority. He also referred to the verses that were put forward in the debates. In this section of fifty questions, he explained the general or special characteristics of the suras. He mentioned different characteristics such as the longest and shortest surah, the surah that does not contain any abrogated verses, the verses that women should learn, and the verse that Satan does not want to be recited.

In addition to the above article, he also included a section titled "Verses Recited in Debates", where he mentioned the longest or shortest verse of the Qur'an, and the most virtuous one. Then, he discusses the virtues of the surahs and the surahs that were revealed in Medina and the surahs that were revealed in Mecca.

The sources and scholars that he mostly utilizes are Maliki procedural sources, Ibn Qutayba (d. 276/889), al-Dânî (d. 444/1053), and al-Ghazali (d. 505/1111). However, in many places, the source does not mention names and uses expressions such as "it is said that, they said that". Sometimes he also includes weak or authentic hadiths.

The work gives the impression that it was written to be read in tekkes and in a scientific environment rather than for scientific purposes. This becomes more understandable when we consider that this work may have been taught in the two tekkes he founded after a certain age.

This study was carried out in order to discuss the general characteristics, chapters, content and sources of the work within the limits of an article, to present the work to the benefit of readers and to bring the work, which is not sufficiently known, to our literature.

Özet

Bu çalışmada hicrî 9. asırda Fas'ta yaşamış ve ulümü'l-Kur'ân alanında o dönemden itibaren yaygınlaşan ulümü'l-Kur'ân eserlerine bazı yönleriyle benzeyen bazı yönleriyle ayrılan bir eseri de olan ve ülkemizde çok az tanınan bir âlimin biyografisi ve eseri konu edilmektedir.

Kimi kaynaklarda künyesi Reçrâcî, kiminde Şûşâvî olarak geçen âlimin tam adı; Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Talha er-Reçrâcî el-Vasîlî eş-Şûşâvî'dir. Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Şûşâvî'nin Hicrî 9. asrın sonunda vefat ettiği (ö. 899/1494) bilinmektedir. Künyesi, Fas'ın güneyinde yer alan Şîşâve (başka bir adla Şûşâve) beldesinden gelmektedir. Belde, Merakeş sınırları içinde, Suvayra istikametinde yaklaşık yetmiş iki km uzaklıkta bir beldedir.

Âlimin, ailesi, çocukluğu ilim tahsili ve genel hayatı hakkında sınırlı bilgilere sahibiz. Terâcim kitaplarında daha çok vefat tarihi, bir talebesi ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Kıraat alanı olmak üzere farklı ilim dallarında eserler verecek düzeyde bir âlim olduğu görülmektedir. Özellikle fıkıh usûlü ve kıraat alanında eserleri ve şerh eserleri mevcuttur. Tasavvufî bir yönü olduğu gibi dönemin ilhad ve fikir işgal hareketlerine karşı mücadeleci bir yönü de vardır. Ömrünün ortalarından sonra yerleştiği iki şehirde tekke açıp buralarda ilmî irşad faaliyetleri yaptığı bilinmektedir.

Malikî mezhebine ait fıkıh usûlüne ve kıraat ve resm-i mushafa ait şerh eserleri mevcuttur. Karâfî'nin (ö. 684/1285), *Tenkîhu'l-fuşûl fi'l-uşûl (fi'htişâri'l-Mahşûl* adlı eserine yazdığı *Ref'u'n-nikâb 'an Tenkîhi's-Şihâb* adlı eseri en meşhurdur ve gerek ülkemizde gerekse İslam âleminde tanınmasına vesile olan eseri de budur.

Şûşâvî'nin ayrıca ulûmü'l-Kur'an alanında da bir eseri vardır: *el-Fevâidü'l-cemîle ale'l-âyâti'l-celîle* adındaki bu eser Fas Şeriat Fakültesi hocalarından İdris Azûzî tarafından tahkik edilerek 1989 yılında Fas Krallığı Vakıflar ve İslâmî İşleri Bakanlığı tarafından neşredilmiştir. Neşrinin üzerinden otuz yıl geçmesine rağmen yeni baskısına rastlanılmadığı gibi eserin ülkemizde de yeterince tanınmadığı düşünülmektedir.

Zerkeşî (öl. 794/1392) ve sonrasında yaygınlaşan ulûmü'l-Kur'an eserlerine bazı yönlerden benzemesinin yanı sıra bazı yönlerden ayrılmaktadır. Konu çeşitliliği en çok benzeşen yönü iken, diğer ulûmü'l-Kur'an eserlerinden farkı eserini soru-cevap tekniği üzerine inşa etmesi, Halku'l-Kur'an, Adâbu'l-Kur'an konularına değinmesi ve münazaralarda yer verilen ayet ve sûrelere değinmiş olması olarak özetlenebilir. Soru-cevap tekniği sadece bu eserin değil diğer bazı eserlerinin de bariz özelliğidir.

Bir bölümü hariç geriye kalanların tamamı soru-cevap tekniğine dayanan ve yirmi bölümden oluşan eserde konu başlıklarıyla ilgili bazen kısa bazen de uzun soru ve cevaplar yer almaktadır.

Kimisinde on civarında soru yer almakta iken kimisinde onlarca soru yer alabilmektedir. Bazı cevaplarında edebi bir üslup tercih ederken bazılarında sade bir dil tercih etmektedir. Şiirlerden çokça istifade etmiştir.

Eserin Birinci Bölümünde nüzûlü'l-Kur'an ele alınmıştır. Yirmi soru yer alan bölümde kelâmullah'ın Hz. Peygambere ilkâsının yanı sıra vahyin dilsel yönüne dair ve kronolojik bazı teknik bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm Kur'an-ı Kerim'in yazılışı ile ilgili bölümdür. Bu bölümde mushaf haline gelme süreci ele alınmıştır. Üçüncü Bölüm Kur'an-ı Kerim'in okunuşu ile ilgilidir. Tecvid eksenli konular ele alınmıştır. Sonra sırasıyla müşkil âyetlerin tefsiri, hâmil-i Kur'an'ın durumu, Kur'an öğreticisinin uyması gereken kurallar ele alınmıştır. Kur'an öğreticisinin uyması gereken kurallar konusu yetmiş yedi soru içermektedir ve bu, en uzun bölümlerden birisidir.

Yedinci Bölüm olan "Fezâilü'l-Kur'an" teamülün tersine soru-cevap tekniğinin uygulanmadığı bölümdür. "Kur'an Hatmi", "Kur'an'ın Tehdit Ettiği Kişiler", "Kur'an Hakları" devamındaki konu başlıklarıdır. Devamında "Kur'an'ın Adları", "Kur'an'ın Sınıfları", "Kur'an Âyetlerinin Sayısı", "Kur'an'ın Mahluk Olup Olmadığı" konuları gelmektedir. Cumhur ulemâ gibi kendisi de mahluk olmadığını savunmaktadır. Bu durumu kitâbî, aklî, sünnetten ve icmâya dayanan deliller ile savunmaktadır.

"Kur'an üzerine Yemin", "Kur'an'ın Bir Kısmının Diğer Kısmına Üstünlüğü" hususlarına da değinmiştir. Üstünlüğün sevap üstünlüğü olabileceğini başka tür bir üstünlüğün olamayacağını ifade etmektedir. "Münazaralarda İleri Sürülen Âyetler"e de değinmiştir. Elli sorunun yer aldığı bu bölümde sûrelerin genel ya da özel vasıflarını anlatmıştır. "En uzun, en kısa sûresi", "İçinde Mensuh Âyet Bulunmayan", "Kadınların Öğrenmesi Gereken Âyetler", "Şeytanın Okunmasını İstemediği Âyet" gibi farklı özelliklere değinmiştir. Devamında "Sûrelerin Faziletleri"ne ve "Medine'de İnen ve Mekke'de İnen Sûreler"e yer vermiştir.

Çoğunlukla yararlandığı kaynaklar ve âlimâlimler Malikî usûl kaynakları, İbn Kuteybe (öl. 276/889), Dâni (öl. 444/1053) ve Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). Ancak çoğu yerde kaynak ismi belirtmeksizin "denmiştir, dediler" gibi ifadelerle aktarımlar yapmaktadır. Bazen zayıf ya da mevzû hadislere de yer vermektedir.

Eser ilmî bir gaye ve ilmî bir ortamda okunmak için yazılmaktan çok tekkelerde okutulmak için yazılmış bir eser izlenimi vermektedir. Zaten belli bir yaştan sonra kurduğu iki tekkede bu eserin okutulmuş olabileceğini düşündüğümüzde bu durum daha anlaşılır hale gelmektedir.

Çalışma, eserin genel özelliklerini, bölümlerini, içeriğini ve referanslarını bir makale sınırları içinde ele almak, eseri okuyucuların kullanımına sunmak ve yeterince bilinmeyen eseri literatürümüze kazandırmak amacıyla yapılmıştır.

Giriş

Kur'an İlimleri tarih boyunca "ulûmü'l-Kur'an" ifadesinin yanı sıra, "ilmü'l-Kur'an", "ulûmü't-tenzîl", "ilmü't-tenzîl", "ulûmü'l-Kitâb" ve "ilmü'l-Kitâb" adlarıyla da anılmıştır. Bu alanın tarihi sahabeyle başlamaktadır.¹ Kur'an ilimleri hakkında tarihsel olarak bilinen (veya bilinmesi gereken) ilk bilgilerin vahyin indiği ana dair bilgiler olduğunu esas aldığımızda ilim dalının tarihinin Kur'an'ın nüzûlü ile başladığını ve bu ilim dalının köklerinin sahabeden aktarılan bilgilerle atıldığı görülecektir.²

Bununla birlikte sahabe ve Resulullah döneminde sünnet ya da Kur'an'a dair bilgilerin çok az sayıda kişi tarafından kişisel notlar halinde tutulduğu, sonraki dönemler kadar yazıya

¹ İsmail Çalışkan, "Kadıızâde Mehmed Ârif'in Ulûmü'l-Kur'an'a Dair Risâlesi Üzerine", *Erzurum İspirli Kadıızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*, ed. Ömer Kara (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014), 85-102.

² İsmail Cerrahoğlu, *Tefsiri Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971), 111-205.

geçirilmediği bilinmektedir. Bu alanda bilgilerin bir kitapta toplanması ve oradan elde edilmesi devrinin tabiûn döneminde tam olarak başladığı düşünülmektedir.³

Tâbiûn döneminde Kur’ân ilimlerine dair eserler çoğunlukla sahabeden tefsir kabilinden elde edilen bilgilerle oluşturulmuş derlemelerdir. Bu derlemeler kimileri tarafından tefsir olarak kitaplaşırken kimileri de ulûmü’l-Kur’ân’ın bir konusu esas alınarak tasnif edilmişlerdir.⁴

Tâbiûn döneminde ve sonrasında tefsirlerin yanı sıra Nâsîh-Mensûh, Mekkî-Medenî, Müteşâbihü’l-Kur’ân, Vücûh -Nezâir gibi Kur’ân ilimleri yelpazesinde sayılan konulardan birinin ya da birkaçının ele alındığı eserler de telif edilmiştir. Örnek olarak şu eserleri zikredebiliriz:

Yahsûbî’nin (ö. 118/736) *el-Maktu ve ’l-mevsûl* adlı kitabı,⁵ Şihab ez-Zührî’nin (124/741-742) *Tenzilü’l-Kur’ân bi Mekke ve ’l-Medine* adlı ve *en-Nâsîh ve ’l-mensuh* adlı kitapları, Nâfi‘ b. Abdîrahman b. Ebî Naîm’in (ö. 129/746) *Vakfu’t-temâm* adlı kitabı. (*Kitâbu’l-vakf* yahut *Kitâbu’l-vukûf* olarak da adlandırılmıştır.)⁶

Hicrî 3. asırdan itibaren “ilm-i Kur’ân” veya “ulûmü’l-Kur’ân” teriminin kullanıldığı ve birden fazla ulûmü’l-Kur’ân konusunu içeren eserler verilmeye başlanmıştır: Üdfüvî’nin (ö. 388/998) *el-İstiğnâ fi ulûmi’l-Kur’ân* adlı eseri bunun en önemli örneklerinden biridir.⁷ Bu eser bir yönüyle tefsir, bir yönüyle ulûmü’l-Kur’ân türü bir kitap olarak görülebilir.⁸

Hicrî 5. asırda ele alınan Ali b. İbrahim el-Havfî’nin (ö. 430/1038) *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân* adlı eseri diğer eserlerin yanında daha da ön plana çıkmaktadır.⁹ Abdülazîm Zürkânî (ö. 1367/1948) başta olmak üzere bazı âlimler Havfî’yi (ö. 430/1038) Ulûmü’l-Kur’ân alanında ilk müdevven eser yazan kişi olarak görmüşlerdir.¹⁰ Ancak bu isabetli görünmemektedir. Havfî (ö. 430/1038) Üdfüvî’nin (ö. 388/998) öğrencisi olup,¹¹ on cilt veya otuz cüzden oluştuğu söylenen¹² eseri klasik bir ulûmü’l-Kur’ân eseri olmaktan çok tefsir niteliğindedir.¹³ Dilsel, fikhî, kelâmî,

³ Müsâid b. Süleyman b. Nâsir et-Tayyâr, “Ulûmü’l-Kur’ân: Tarihi, Tasnifi ve Muhteviyatı”, *Buhûs muhkeme fi ulûmi’l-Kur’ân ve usulî’l-tefsîr* (Riyad: Merkezu’t-tefsîr li’d-dirâsâti’l-Kur’âniyye, 1436–2015), 16.

⁴ Konumuz Şûşâvî dönemime kadar Kur’ân İlimlerinin serencâmı olduğundan ve makalenin boyutlarının sınırlılığı nedeniyle daha sonraki dönemlerde kaleme alınan Kurân İlimleri eserlerine yer verilememiştir.

⁵ Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Lübnan: Darü’l-Marife, 1997), 56.

⁶ Tayyâr, “Ulûmü’l-Kur’ân: Tarihi, Tasnifi ve Muhteviyatı”, 25 vd.

⁷ Ebû Muhammed Hamuş Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye*, thk. Şahid el-Büşeyhî - İlmî araştırmalar Komisyon (Birleşik Arap Emirlikleri: Şarika Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi, 1429–2008), 1;74.; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Ma’rifetü’l-kurrâ’i’l-kibâr ’ale’t-tabakâti ve ’l-a’sâr* (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417–1997), 199.

⁸ Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için Bk: M. Suat Mertoğlu, “Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî’nin el-İstiğnâ fi ulûmi’l-Kur’ân’ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fâtiha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 25 (2011), 56.; Abdullah b. Abdülğani Kuheylan, *el-Üdfüvî Müfessiran ve Tahkiki suret-i Fatiha* (Riyad: İmam Suud Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Linans Tezi, 1985), 442.; M. Suat Mertoğlu, “Üdfüvî, Muhammed b. Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ocak 2021).

⁹ Bk: Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbilî, *Fihristü İbn Hayr el-İşbilî*, thk. Muhammed Fuad Mansur (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 23,63.

¹⁰ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân fi ’ulûmi’l-Kur’ân* (Mısır: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, ts), 39.; Mennâ b. Halil el-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi’l-Kur’ân* (Riyad: Mektebetü’l-Maarif, 1421–2000), 10.; İbrahim Anânî Atiyye el-Anânî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân li’l-İmâmi’l-Havfî (Sûretü Yûsuf, dirâse ve Tahkîk)* (Malezya: Câmîatü’l-Medîne el-Âlemiyye, Külliyyetü’l-ulûmi’l-İslamiyye, Kısmü’l-Kur’âni’l-Kerîm ve Ulûmuh, Malezya, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1436–2015), 4.

¹¹ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mucemu’l-Udeba*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü’l-Garbi’l-İslâmî, 1414–1993), 4:1644.

¹² Hamevî, *Mucemu’l-Udeba*, 4:1644.; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn an esami’l-kütüb ve’l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü’l-Mesnâ, 1941), 1:241.

¹³ Anânî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kur’ân li’l-İmâmi’l-Havfî (Sûretü Yûsuf, dirâse ve Tahkîk)*, 4.

edebî tefsir türlerini içeren Ehl-i sünnet çizgisinde rivayet tefsiri türünde bir tefsir olduğu söylenmiştir.¹⁴ Kapağında *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân mine'l-ğarîb ve'l-irab ve'l-kirâât ve't-tefsîr ve'n-nâsîh ve'l-mensûh ve'l-ahkâm ve'adedü'l-ây ve't-tenzîl ve'l-vakf ve't-temâm ve'l-iştikak ve't-tasrîf* (bazı nüshalarında *ve'l-muhkem ve'l-müteşâbih*) ifadesinin geçiyor olması tefsirinde ulûmü'l-Kur'ân'a dair tüm konuların mushaf sıralamasında tefsir içerisinde yeri geldiğinde işleneceğini/işlendiğini ortaya koymaktadır.¹⁵ Mekkî b. Ebû Tâlib (öl. 437/1045) *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye* adlı eserini yazarken Hocası Üdfüvî'nin *el-İstignâ fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinden geniş çapta yararlanmıştı.¹⁶

Sonraki dönemlerin önemli ve meşhur eserleri arasında İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân*, Zerkeşî'nin (öl. 794/1392)¹⁷ *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Bulkînî'nin (ö. 824/1421) *Mevâkı'u'l-'ulûm min mevâkı'i'n-nücûm*, Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474) *et-Teysîr fî kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr* ve Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *et-Tahbîr fî ilmi't-tefsîr* ve *el-İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserleri sayılabilir.

Hicrî 9. asırda bu alanda eser ortaya koyanlardan biri de bu çalışmada ele alınan ve Fas'ta yaşamış bir âlim olan Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Talha er-Recrâcî el-Vasîlî eş-Şûşâvî'dir. Bu çalışmada Şûşâvî'nin (ö. 899/1494) hayatı hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra ulûmü'l-Kur'ân alanında yazdığı eseri ele alınacaktır.

1. Şûşâvî'nin Hayatı ve Eserleri

Künyesi; Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Talha er-Recrâcî el-Vasîlî¹⁸ eş-Şûşâvî'dir (ö. 899/1494). Şûşâvî, Fas'ın güneyindeki Şîşâve beldesinden gelen (muhtemelen) Berberice bir kelimedir. Şûşâve olarak geçtiği gibi Şevşâve olarak da geçen bu belde Merakeş sınırları içinde, Suvayra istikametinde yaklaşık yetmiş iki km uzaklıktadır. Tânesifet nehrinin güneyindeki Recrâcîlerin topraklarından sayılmaktadır.¹⁹

Mensubu olduğu Recrâce kabilesi Hâhâ bölgesi kabilelerindendir. Hâhâ, kible tarafından Tâdnâset'e batıda Dukâle'ye komşu ve Sûs'a kadar uzanan bölgedir. Kuzey Fas'ta Atlas/dren dağları ile batıdaki sahile kadar olan alandır.²⁰

Kaynaklarda babası Ali b. Talha'nın fakih ve kıraatler alanında kitap sahibi olduğu ifade edilmekte ama doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır.²¹ Recrâce kabilesinin öncülerinden olan ve 4. (ya da 5.) dedesi Said b. Yabkâ ismine kadarlık bir soy ağacına ulaşılmıştır. Buna göre soy ağacı; "Hüseyn b. Ali b. Talha b. Abdirrahman b. Muhammed b. Said b. Abdillâh (Said b. Yabkâ)" şeklindedir.²²

¹⁴ Anânî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân li'l-İmâmi'l-Havfî* (Sûretu Yûsuf, dirâse ve Tahkîk), 6.

¹⁵ Anânî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân li'l-İmâmi'l-Havfî* (Sûretu Yûsuf, dirâse ve Tahkîk), 57.

¹⁶ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 1/74.

¹⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfî

¹⁸ Âsefi ve Mâ İleyh'te "el-Vâsilî" olarak geçmektedir. Bk. Muhammed b. Ahmed el-Abdî el-Kanunî, *Âsefi ve mâ ileyh kadîmen ve hadîsen* (yy: yy, ts), 26.

¹⁹ Ebû Ali Hüseyn b. Ali b. Talha Er-Recrâcî Eş- Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle ale'l-âyâtî'l-celîle*, thk. İdris Azûzî (Fas: Fas Vakıflar ve Diyanet İşleri Bakanlığı, 1409–1989), 41.

²⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 23., Ahmed b. el-Hâc er-Recrâcî er-Rabâtî, *eş-Şümûsü'l-münira fî ahbâri medîneti's-Suveyra* (Rabat: el-Matbaatü'l-vataniyye, 1354), 83.'ten naklen.

²¹ Muhammed Muhtâr Sûsî, *Hılâle Cezûle* (Tatvan-Mağrib: el-Matbaatü'l-Mehdiyye, 1379h.), 4/161.

²² Sûsî, *Hılâle Cezûle*, 4, 160.

Kaynaklar Şûşâvî’nin (ö. 899/1494) hicri 9. asrın başında doğduğunu göstermektedir. Hayatı, çocukluğu, ilköğrenimi ve yükseköğrenimi hakkında yeterince bilgi yoktur. Kaynaklar eserlerini zikretmenin yanında takva, vera sahibi olmak gibi bazı özelliklerine de değinmektedir.²³

Yükseköğrenimini Fas ya da başka bir yerde yaptığını ilgili bir bilgi bulunmaması Şûşâve’de yaptığını düşündürmektedir. O dönemlerde bölgenin Merakeş’e yakınlığı nedeniyle ilim ve kültür alanından da zengin olduğu, Sûs şehrinin de bu anlamda zengin olduğu bilinmektedir.²⁴

Kendisine ait bilinen ilk telif (840/1436-1437) yılına aittir. *Zâ’âtü’l-Kur’ân ve zâllâtuhû ve dâllâtuh* adlı kitabın yazarı Vadi Nûn’un tanınmış kıraat âlimi Abdü’l-Vâhid b. Hasen er-Recrâcî’nin arkadaşı olduğu bilinmektedir.²⁵ Bu da Şûşâvî’nin (ö. 899/1494) kıraat alanındaki uzmanlığının kaynaklandığı ortama ışık tutmaktadır.²⁶

Sûs şehrinde birçok alanda telif yapan birisi olarak şöhret olduğu, Tefsir, Kıraat, Usûl alanlarında yetkin olduğu gibi h. 9. asırda tıp alanında en ileri kişi olarak tebâruz ettiği²⁷ Yahya b. Mahluf es-Sûsî (ö. 927/1521) gibi akranlarından daha bilgili olduğu ve birçok akranını da geride bıraktığı ifade edilmiştir.²⁸

Zahit, usulcü, , mukrî, münazaracı²⁹ ve farklı ilim dallarında mahir bir âlim olduğu görülmektedir. Mâlikî mezhebine mensubiyeti eserlerinden ve kaynaklarından anlaşılmaktadır. Şöhreti yazdığı eserlerine dayanmaktadır. En önemli eseri *Raf’un Nikab an tengîhi ’ş- şihâb* adlı fıkıh usulü eseridir. Ebû Faris Abdülaziz el-Edûzî (ö. 1336/1918) gibi birçok âlim ve hoca bu eserden başka eser okutmamış, birçoğu elinden düşürmemiştir.³⁰

Yaşadığı dönem Süleyman Seyyaf gibi kendini peygamber ilan edenlerin vb neden olduğu bidat ve sapmalardan halkı korumak için Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465)³¹ ve Zerrûk Ahmed (ö. 899/1493-94)³² gibi âlimlerin açtığı medreselerin aktif görev

²³ Tercemesi için Bk: Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâtî İbnü’l-Kâdî, *Dürretü’l- hicâl fi (gurreti) esmâ’i’r-ricâl (Zeylû Vefeyâti’l-a’yân)*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü’n-Nûr (Kahire: Dârü’t-Turâs, 1391–1971), 1/244., Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû’l-ibihâc bi-tatrizi’ d-Dîbâc*, ed. Abüdhamid Abdullah el-Herâme (Trablus: Dârü’l-kâtib, 2000), 163., Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Hudaykî, *Tabakâtu’l-Hudaykî*, thk. Ahmed Bûmezzgû (Dârülbeyzâ: Matbaatü’n-Necâh el-Cedîde, 1427–2006), 189., Ebü’l-Abbâs Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Kifâyetü’l-muhtâc li-ma’rifeti men leyse fi’ d-Dîbâc*, thk. Muhammed Mutî (yy: Vizâratü Umûmî’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1421–2000), 1/149., Kanunî, *Âseft ve mâ ileyh kadîmen ve hadîsen*, 26., Katib Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, 2/1296., İsmail b. Muhammed Emin Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn, esmâ’ü’l-mü’ellifîn ve âşârü’l-muşannifîn* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/316., Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifîn* (Beyrut: Mektebetü’l-Müsennâ ve Dâru İhyâi’t-turâsi’l-arabî, ts), 3/254., Muhammed Muhtâr Sûsî, *el-Ma’sûl* (Fas, ts.), 6/169. *Kifâyetü’l-Muhtac* ve *Mu’cemü’l-mü’ellifîn*’de adı Hasen olarak geçmektedir.

²⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 52; Hatice Teber, *Haricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî ve tefsîri* (Ankara: İlahiyat Yarınları, 2004), 17.

²⁵ İbnü’l-Kâdî, *Dürretü’l- hicâl fi (gurreti) esmâ’i’r-ricâl (Zeylû Vefeyâti’l-a’yân)*, 3/144.

²⁶ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 50.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed el-Muhtâr b. Alî b. Ahmed b. Muhammed es-Sûsî, *Sûsü’l-’âlime* (Dârülbeyzâ/Casablanca: Mu’assasat Bensharra, 1404–1984), 32.

²⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 57.; Sûsî, *Hilâle Cezûle*, 4/161.’den naklen.

²⁹ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 57.

³⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 56. Sûsî, *Sûsü’l-’âlime*, 43.’ten naklen.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Cezûlî (ö. 870/1465), Şâzeliyye-Cezûliyye tarikatının kurucusu Kuzey Afrikalı sûfî. Bk: Süleyman Uludağ, “Cezûlî, Muhammed b. Süleyman - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Kasım 2021). Not: Kişi ya da yerlerle ilgili bundan sonraki kısa tanımlarda DİA’nın ilgili maddesi/leri kaynak alınacaktır.

³² Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk Ahmed b. Ahmed (ö. 899/1493-94), Şâzeliyye tarikatının Zerrûkiyye kolunun kurucusu.

yaptığı bir dönemdir. Özellikle Cezûlî'nin (ö. 870/1465) okulundan Abdülaziz et-Tabba' (ö. 914/1508) ve Abdullah el-Gazvânî gibi önemli âlimler yetişmiştir.³³

Hâhâ bölgesinde bu dönemde bahsi geçen sapmalara karşı koymak adına tasavvuf ve tekkeler altın çağını yaşamışlardır.³⁴ Şûşâvî'nin (ö. 899/1494) de hayatının sonuna doğru İsfisfâs ve Evlâd Berhil'e taşındığı ve buralarda tasavvufla ilmi birleştirdiği iki tekke ihdas ettiği anlaşılmaktadır.³⁵ Evlad Berhil'de inşa ettiği medresede tefsir, usul, tıp, Arapça gibi alanlarda eğitimler vermiştir.³⁶ Bu medrese hicrî 13 asır âlimlerinden Abdullah Tâtâî'nin (ö. 1234/1819)³⁷ ders verdiği zamanlara kadar faaliyetini sürdürmüştür.³⁸

Müellifin bunca ilmî faaliyetlerine rağmen kaynaklarda zikredilen tek öğrencisi *Ümmehâtü'l-vesâik* adlı eserin sahibi Dâvud b. Muhammed et-Temlî'dir.³⁹

Şûşâvî hicrî 899 miladî 1494 yılında vefat etmiştir. Kabri, Evlâd-ı Berhil'e bağlı Sûs vadisinin baş tarafında bulunan Aynu'ş-Şeyh köyündedir. Ölüm sebebinin, üzerine kitapların düşmesi olduğu söylenir. Mezarına büyük bir anıt mezar yapılmış ve hâlâ ziyaret edilmektedir.⁴⁰ Yaşadığı dönem, Merînî Devleti'nin sonlarıyla Vatâsiyyîn Devleti'nin başlarına denk gelmektedir.⁴¹

Müellifin telif eserlerinin yanında şerhleri de vardır.

Telif eserleri:

1) *el-Fevâidü'l-cemîle ale'l-âyâti'l-celile*

2) *Kurretü'l-ebâr ale'selâseti'l-ezkâr*: İstiâze, besmele ve salavât hakkında 3 bölümlük, soru-cevap tekniğiyle yazdığı bir eserdir.

3) *Mecmûa fi't-tıbb*: Bitkilerle maddî hastalıkların tedavisine değindiği gibi ruhî durumlara da değindiği, 12 sayfayı geçmeyen bir kitaptır. Tek nüshası (Fas) Kraliyet kitaplığında 7533 numarada kayıtlıdır.

4) *Nevâzil fikhîyye*: Müellifin, nüshası bulunmayan bir eserdir.⁴²

Şerh eserleri:

1) *Tenbîhü'l-'atşân 'alâ Mevridi'z-zam'ân*: Harrâz'ın (ö. 718/1318)⁴³ *Mevridü'z-zam'ân fi (hükmi) resmi (ahrufti)'l-Kur'ân* adlı eserine yazdığı bir şerhtir.⁴⁴

2) *Hulletü'l-a'yân alâ umdeti'l-beyân*: Harrâz'ın (ö. 718/1318) resmü'l-mushafa dair *Umdetü'l-beyân fi'r-resm (ve'z-zabt)* adındaki eserine soru cevap tekniğiyle yazdığı şerhtir. Fas Kraliyet kütüphanesinde (674 numarada) ve Halk kütüphanesinde (659 numarada) olmak üzere

³³ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 28., Şehâbeddin Ahmed es-Selâvî, *Kitâbü'l-İstikşâ li-ahbâri'd-düveli'l-mağribi'l-aşşâ*, thk. Cafer en-Nâsirî - Muhammed en-Nâsirî (Dârü'l-Beyza, Dârü'l-Kitab, ts.), 3/122.

³⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 25.

³⁵ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 55.

³⁶ Sûsî, *Sûsü'l-'âlîme*, 32.

³⁷ Bk: Hudaykî, *Tabakâtu'l-Hudaykî*, 1/214; Sûsî, *el-Ma'sûl*, 7/128-129; Sûsî, *Sûsü'l-'âlîme*, 178.

³⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 59. Sûsî, *Hılâle Cezûle*, 4/162.'den naklen.

³⁹ Sûsî, *Sûsü'l-'âlîme*, 178., Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 62.

⁴⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 65.

⁴¹ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 15.

⁴² Tinbüktî, *Kifâyetü'l-muhtâc li-ma'rifeti men leyse fi'd-Dibâc*, 1/192., Sûsî, *Sûsü'l-'âlîme*, 177.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Ümevî, Kıraat âlimi.

⁴⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 73-75., Tinbüktî, *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrızi'd-Dibâc*, 110; İbnü'l-Kâdî, *Dürrütü'l-hicâl fi (ğurreti) esmâ'î'r-ricâl (Zeylü Vefeyâti'l-a'yân)*, 1/131; Sûsî, *Sûsü'l-'âlîme*, 177.

iki nüshası vardır. Bu nüsha orta büyüklükteki bir el yazısıyla 368 sayfa hacminindedir. Kraliyet nüshası 335 sayfa kadardır.⁴⁵

3) *Ref‘u’n-nikāb ‘an Tenkīhi’ş-Şihāb*: Karāfi’nin (ö. 684/1285)⁴⁶ *Tenkīhu’l-fuṣūl fi’l-uṣūl (fi’htişāri’l-Maḥṣūl* adlı fıkıh usûlü eserine yazdığı bir şerhtir.⁴⁷

4) *el-Envârü’s-Sevâti’ alâ e’d-Düreri’l-Levâmi*: İbn Berrî’nin (ö. 731/1331)⁴⁸ en önemli eseri olan *ed-Dürerü’l-levâmi’ fi aṣli maḥra’i’l-İmâm Nâfi’* için yapılmış bir şerhtir. Diğer eserlerinin aksine soru cevap tekniğine dayanmaz. Yer yer uzun açıklamalar, bazı yerlerde de müellife itirazlar yapmaktadır. Mahtût nüshası (Fas) Halk kütüphanesinde 1204 numarada kayıtlı, 343 sayfadan oluşan orta büyüklükteki bir yazı tipinde ve iri bir cilt halindedir. İlk sayfası hariç tam vaziyette ve okunabilecek bir yazıda “Mağribî” hattıyla yazılmıştır.⁴⁹

2. “el-Fevâidü’l-cemîle ale’l-âyâti’l-celîle” İsimli Eseri

2. 1. Genel Bilgiler

Eserimiz Fas Şeriat Fakültesi hocalarından İdrîs Azûzî tarafından tahkiki yapılarak 1409/1989 yılında Fas Krallığı Vakıflar ve İslâmî İşleri Bakanlığı tarafından neşredilmiştir.

Muhakkik, esere ait Halk Kütüphanesinde 5 nüsha, Kraliyet kütüphanesinde 4 nüshanın yanı sıra Seyyid İbrahim Kettânî ve Muhammed b. Hammâd es-Saklî’nin elinde de nüshaları olduğu ve Seyyid Zervâlî’nin elinde de bir nüsha olduğunu öğrenmiş, ancak Zervâlî nüshasına muttali olamamıştır. Araştırsa başka nüshalara da ulaşabileceğini düşünmüş, gerek görmemiştir çünkü elindeki nüshaların tamamı birbirine çok yakındır. Farklılık sadece sağlamlık, istinsah tarihi, incelik gibi hususlarda ve/veya kitabın kenarlarına alınan notlardadır. Bunun üzerine 5 nüsha üzerinde çalışmaya, bir ihtiyaç ya da karışıklık durumunda diğerlerine müracaat etmeye karar vermiştir.⁵⁰

Bu 5 nüsha şunlardır:

1) Rabat Halk Kütüphanesindeki (ق1131 nolu) nüshadır. Bu nüshayı (أ) nüshası olarak sembolize etmiştir.

2) Kettânî’nin nüshası. Ödünç alıp kullanmıştır. (ب) harfiyle sembolize etmiştir.

3) Kraliyet Kütüphanesi 2465 nolu nüsha. (ج) harfiyle sembolize etmiştir.

4) Kraliyet Kütüphanesi 9377 numarada kayıtlı nüsha. (د) harfiyle göstermiştir.

5) Saklî nüshası. Kendisinden ödünç aldığı nüshadır. (ه) harfiyle sembolize etmiştir.⁵¹

⁴⁵ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 75-76.; Sûsî, *Sûsü’l-‘âlîme*, 177.

⁴⁶ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Mısrî el-Karâfi (ö. 684/1285), Mâlikî fakihî ve usûl-i fıkıh âlimi.

⁴⁷ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 76-77.; Tinbüktî, *Neylü’l-ibtihâc bi-taḥrîzi’d-Dîbâc*, 110.; İbnü’l-Kâdî, *Dürretü’l-hicâl fi (ğurreti) esmâ’i’r-ricâl (Zeylû Vefeyâti’l-a’yân)*, 1/131.; Sûsî, *Sûsü’l-‘âlîme*, 177. Eser 1., 2., ve 3. ciltleri Ahmed b. Muhammed es-Serrâh tarafından, 4., 5. ve 6. ciltleri de Abdurrahman b. Abdullah el-Cebrîn tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş ve 1425/2004 yılında Mektebetü’r-Rüṣd tarafından basılmıştır. Eser için bk: Davut İltas, “Tenkīhu’l-fuṣūl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Nisan 2023).

⁴⁸ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî et-Tâzî el-Mağribî (ö. 731/1331), Faslı kıraat ve Arap dili edebiyatı âlimi.

⁴⁹ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 78-79. Ayrıca; Sûsî, *Sûsü’l-‘âlîme*, 177.

⁵⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 79.

⁵¹ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 81-87.

Kaynakların el yazması kaynaklar arasında kaybolup gitmesi, senet belirtmeksizin ve çoğunlukla da zayıf hadislerin eserde yer alması, müellif hakkında yeterli bilgi bulunmaması gibi hususlar tahkiki zorlaştırmıştır.⁵²

2. 2. Mahiyeti, Ulûmü'l-Kur'ân Alanındaki Yeri

Adından da anlaşılacağı üzere eser ulûmü'l-Kur'ân alanındadır. Kendi döneminde meşhur olmakla birlikte zamanla şöhreti kaybolmuş ya da ihmal edilmiştir. Tahkikli neşrinin üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmiş olmasına rağmen ülkemizde yeterince tanınmadığı görülmektedir. Bu durum bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Kıraat alanında eserler vermiş aynı zamanda günlük sorunlarla ilgili ve mücadeleci bir âlimin, tekkelerde okutulan bir eseri olması eseri farklı bir konuma taşımaktadır.

Eserin konu çeşitliliği çağdaşı Süyûtî'nin (öl. 911/1505) *el-İtkân* adlı eseri kadar olmasa da onun bir nevi özeti gibidir. Başlıca kaynakları; *Müdevvene*,⁵³ *Utbiyye*,⁵⁴ İbn Hâcib'in (ö. 646/1249)⁵⁵ *Kitabü'l-usûl 'ü*⁵⁶ İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148)⁵⁷ *Qānūnū 't-te`vil`i* İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Tevlî müşkili'l-Kur'ân*'ı, Dâni'nin (öl. 444/1053) *el-Münebbihe*'si, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ* ve *Erbâîn*'idir. Muhaddislerin rivayetlerine, başka âlimlerin görüşlerine, tefsirlerin mukaddimelerine de dayandığı olmuştur. Bazen kaynak vermeden “dendi” şeklinde naklettiği de vakidir.

Birçok konuyu içeren ulûmü'l-Kur'ân eserlerine benzediği gibi ayırdığı noktalar da vardır. Ayırdığı hususlar; onlarda bulunmayan konulara değinmesi, başlıklandırma tarzının kendine münhasır olması, ilmî hususların yanı sıra âdâb ve fezâil boyutlarının da ele alınması sayılabilir. Bu özelliklere sahip olmasında müellifin tasavvufî yönü ve kitabın sadece medreselerde ilmî bir gayeyle okutulmasının yanı sıra dönemindeki sapma hareketlerine ve mevcut çalkantılara karşı mücadele amacıyla yazılması etkili olmuş olabilir.

Yöntemi soru-cevap ve okuyucuyla diyalog üzerine kuruludur. Bu yöntem *Hulletü'l-A'yân* ve *Kurratü'l-Ebsâr* kitaplarında mevcuttur. Sorular eğitim amaçlıdır ama bazen abartılı olacak kadar ayrıntılandırılmıştır. Cevaplar, ihtilafli konularda tüm görüşleri ele alacak kadar uzun, diğerlerinde kısadır.

Zayıf yahut uydurma hadisleri çokça kullanması ve hadislerin senetlerini belirtmemesi eleştirilecek bir yönüdür. Bu tarz Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) de *İhyâ*'sında mevcut bir tarzdır. Müellif *İhyâ*'dan çokça aktarımlar yapmış ve onun kullandığı hadisleri kullanmıştır.⁵⁸ Muhtemelen ondan etkilenmiştir. Cevaplarında çoğu kez konudan konuya atlaması da eleştirilecek bir yönü olarak ifade edilebilir.

Üslubunda bazen yüksek ve beliğ ibareler kullanmış bazen bundan uzak durmuştur. Bazen zorlama hâkimdir. Bu durum Hz. Osman'ın (r.a.) Kur'ân nüshalarını toplaması kıssasında

⁵² Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 5.

⁵³ Sahnûn'un (ö. 240/854) Mâlikî fikhına dair eseri.

⁵⁴ Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin (ö. 255/869) *el-Müstahrece* adıyla da bilinen ve Mâlikî mezhebinde ümmehât denilen temel metinler arasında yer alan eseri.

⁵⁵ Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer (ö. 646/1249), Arap gramerine dair *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakihî.

⁵⁶ *Münteha's-sûl (su'âl) ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*. İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Kelâmcıların metoduyla kaleme aldığı usûl-i fikhî literatürünün orta dönem örneklerinden biridir (İstanbul 1326/1908; Kahire 1326/1908; Beyrut 1405/1985). Eserin kaynakları arasında Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ile Gazzâlî'nin *el-Mustaşfâ*'sı başta gelir.

⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (ö. 543/1148), Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis.

⁵⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 125.

görülmektedir. Ama örneği azdır. Çoğunluğu doğal ve zorlamasızdır. Secî, kâfiye gibi edebî üsluplar yerine kolay ve akıcı bir dil kullanmıştır. Fikirleri azarlayıcı bazı ifadeler mevcut ama çok değildir.⁵⁹

Bazı görüşler arasında tercihler yapmıştır. Örneğin;

“Kur'ân'da yabancı kelime var mı?” konusunda var olduğuna dair görüşü benimsemiştir.

Yedi Harfin ne olduğu ile ilgili görüşleri serdettikten sonra 'lehçe farklılıkları' şeklindeki yorumu kabul etmiştir.

Besmelenin namazda her sûre başında okunup okunmayacağı hususunda “gerekmediği” yönündeki İmam Malik'in görüşünü benimsemiştir.

Kur'ân'ı cehrî mi yoksa hafî mi okumanın daha faziletli olduğuna dair tartışmada bazı durumlarda cehrî okumanın bazı durumlarda da hafî okumanın daha faziletli olacağı görüşünü tercih etmiştir.

Kur'ân'ın kabirlerde okunmasının caiz olup olmadığı hususunda caiz olduğu görüşünü tercih etmiş ve İmam Malik'le ihtilaf etmiştir.

'Kur'ân'ın hamamda, çarşıda ve yolda vs. okunup okunamayacağı hususunda uzun yolda okumanın mahzurlu olmadığı, sokaklarda riya nedeniyle mahzurlu olduğu, hamamın temiz bir yer olmayıp şeytanların evi olduğundan caiz olmayacağı görüşünü benimsemiştir.⁶⁰

2. 3. İçeriği ve Konuları

Eser yirmi bölümden oluşmaktadır. İki bölümü hariç ulûmü'l-Kur'ân'la ilgilidir. Bu iki bölümden biri öğrenci ve öğretmen adabı hakkında olup Hadis alanıyla daha yakından ilgilidir. İkincisi de Kelam alanına giren “Kur'ân mahluk mudur?” konusudur. Yirmi bölüm halindeki başlıklandırma geneldir, içeriğindeki konular ayrı başlıklar altında ele alınsa tabii ki bölüm sayısı artabilirdi.

2.3.1. Bölüm: Nüzûlü'l-Kur'ân

Yirmi soru bulunmaktadır. Kelâmullah'ın Hz. Peygamber'e (sav) ilkâsını, vahiy ve dil eksenli konuları ele almaktadır. Kelâmullâh'ın dil kalıbına dökülüşü, Kur'ân'ın Arapça indirilişi, farklı lehçelerde okunuşu, ahru-f-u seb'a olgusu ve buradaki “yedi”nin hikmeti gibi konular, “muhkem-müteşâbih”, “Bir bütün olarak- müneccemen inzal”, iniş zamanları/süreleri, ilk inen ve son inen âyetler, mushaf tertibi gibi hususlar ele alınmıştır.⁶¹

Kelâmullâhın Hz. Peygamber'e (sav) ulaşmasının (birinci aşamasının) keyfiyetinin, meleğe ilham etmek ya da bir sahife veya levhaya yazmak (ve meleğin oradan ezberlemesini sağlamak) olmak üzere iki şekilde olabileceğini ifade etmektedir.⁶² Bu görüş ilk olarak Tîbî (öl. 743/1343) tarafından, ardından Kâfiyeci (ö. 879/1474) tarafından daha sonra da Süyûtî (öl. 911/1505) tarafından ifade edilmektedir.⁶³ Meleğin Hz. Peygamber'e (sav) ilkâsı konu edilmemektedir.

⁵⁹ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 127.

⁶⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 120-124.

⁶¹ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 147-166.

⁶² Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 148.

⁶³ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi (ve)'l-keşf'an kınâ'i'r-reyb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*, thk. Cemil Benî Atâ, ed. İyâd Muhammed el-Gavc - Muhammed Abdurrahim Sult'anü'l-ulema (Câizetü Dubâi li'l-Kurani'l-Kerim, 1434–2013), 1/615; Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, *et-*

Vahiy dilinin toplumdan topluma değişmesini “Biz her Peygamberi kavminin diliyle gönderdik.”⁶⁴ âyetiyle açıklamış ancak Kelâmullâhın indiği dilleri 4 dille sınırlayarak; Kur’ân’ın Arapça, Tevrat’ın İbranice, İncil’in Acemce, Zebur’un da Süryanice olduğunu ifade etmiştir. Mana halinde hepsinin Kelâmullâh olduğunu ama farklı dillerde tecelli ettiğini söylemektedir.⁶⁵ Kelâmullâh’ın indiği dilleri dörtle sınırlandırması tartışmaya açık bir husustur. Diğer peygamberlere gelen vahiyler ve suhuf göz önüne alındığında bu, yerinde bir sınırlandırma olmasa gerektir.

Bir diğer husus Kur’ân’da Arapça olmayan bir kelimenin var olup olmadığıdır. Usulcülerin çoğunun Kur’ân’da Arapça dışından bir kelime olmadığını düşündüğünü, ancak bunun aksine İbn-i Abbas (öl. 68/687-88) ve İkrime’den (öl. 105/723) gelen rivayetlerde “sündüs”, “istebak”, “siccîl”, “kıstâs” ve “mişkat” gibi yabancı kökenli kelimelerin Kur’ân’da geçtiğini ifade etmektedir. Kendisi “muhakkiklerin görüşü” olarak nitelediği ve İbnü’l-Hâcib’e (ö. 646/1249)⁶⁶ dayandırdığı yorumu kabul etmiştir.⁶⁷ Buna göre Kur’ân “dil olarak” yabancı bir dille inmemiş, ama Arapların eskiden öğrendiği ve kullandığı yabancı kelimeler Kur’ân’da bulunmaktadır. Bu, âyete ters düşmemektedir. İhtilaf, “آعجمي وعربي”⁶⁸ ifadesinden kaynaklanmaktadır, başka dillerden kelimelerin bulunması ümmet için mesajı kolaylaştırma gayesine matuftur.

Ahruf-u seb‘a olgusuna paralel bir hususa daha değinmiştir. İbn Kuteybe’nin (ö. 276/889)⁶⁹ *Te’vilü Müşkili’l-Kur’ân* adlı eserine atıfta bulunarak farklı lehçelerdeki telaffuz farkları dolayısıyla Kur’ân okumanın kolaylaştırılması için yerel okumalara müsamaha gösterildiğini ifade etmiştir.⁷⁰ “Ahrufu seb‘a” hadisine⁷¹ de değinerek bunun neye delalet ettiğine dair yorumları sıralamıştır.

“Ahruf-u seb‘a” olgusundaki sayının neden yedi olduğunu sormuş, cevabında Allah’ın tüm mahlukatı (göklere vb.) 7 kısma ayırdığı gibi bunun Allah’ın ilminin bir sırrı olduğunu ifade etmiştir.⁷²

Muhkem/müteşabih konusuna değinmiştir. Kur’ân’ın tamamının muhkem ya da müteşabih olduğunu söyleminin hata olacağını ifade ettikten sonra bu istilahların anlam ve içeriklerini açıklamıştır. Muhkem’i; “Manası/tefsiri açık olan” şeklinde, Müteşabih’i de “Tefsiri gizli/kapalı olan” şeklinde tanımlamıştır. Kapalılığı; İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) “Ortak anlam,

Teysîr fî kavâidi ilmi’-t-tefsir, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (Kahire: el-Mektebetü’l-Kudsî, 1419–1998), 45; Ebu’l-Fazl Celalüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *et-Tahbîr fî ilmi’-t-tefsir*, thk. Fethi Abdülkadir Ferid (Riyad: Daru’l-Ulûm, 1402–1982), 118.

⁶⁴ İbrahim, 14/14.

⁶⁵ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 149.

⁶⁶ Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249), Arap gramerine dair *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî fakih.

⁶⁷ Ebü’s-Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdurrahmân b. Ahmed el-İsfahânî, *Beyânü’l-Muhtasar şerhu Muhtasarı İbnü’l-Hâcib*, thk. Muhammed Mazhar Beka (Suudi Arabistan: Darü’l-Medenî, 1406–1986), 1/233-237.

⁶⁸ Fussilet, 41/44. Meâlen; “Muhatap toplum arapken yabancı dilden bir dilde mi vahiy iniyor?” sorusunu ifade etmektedir.

⁶⁹ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), Dil, edebiyat, Kur’ân ilimleri, hadis ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim.

⁷⁰ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’an*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts), 32.

⁷¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Muhammed b. Zühreir b. Nasır en-Nâsir (Dimeşk: Daru Tavki’n-Necât, 1422), 3/122.

⁷² Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 159.

mücmel/genel anlam ya da teşbih bulunması nedeniyle anlamı açık olmayan” şeklinde açıklamasıyla ortaya koymuştur. Örnek olarak;

*İştirak için; “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”⁷³ âyetindeki “فُرُوءَ” kelimesini,

*İcmal/Mücmel için; “ya da eşlerinize cinsel ilişkide bulunup”⁷⁴ âyetindeki “لَسْتُمْ” kelimesini,

* Teşbih içinse; “Bir de Yahudiler, “Allah’ın eli bağlıdır” (rızkı vermekte cimrilik ediyor) dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O’nun iki eli de açıktır...”⁷⁵ âyetindeki “يَدُ اللَّهِ” ve “يَدَا” kelimelerini örnek olarak göstermiştir.⁷⁶

Müteşabihlerin bulunmasını akılların sürekli dinç kalması gerektiğine bağlamıştır.

Kur’ân’ın toplu mu parça parça mı indiği konusuna ve bunun hikmetine değinmiştir. Toplu halde dünya semasına indiğini oradan ihtiyaçlara göre âyet ya da âyetler halinde Hz. Peygamber’e (sav) indiğini bunun hikmetinin “insanlara ağır gelmemesi” olduğunu söylemiştir.⁷⁷

Kur’ân’ın inmeye başladığı vakti, iniş süresini, ilk inen ve son inen âyetleri anlatan soru ve cevaplara da yer vermiştir. İlk inen âyetlerin Alak sûresinin ilk 5 âyeti ve Müddessir sûresi olduğunun söylendiğini ifade etmiş ama tercihte bulunmamıştır. Son inen âyetlerin de Bakara sûresinin 282. âyeti, Kelâle âyeti, Mâide sûresinin son âyeti ve Tevbe sûresinin son âyeti olduğunun söylendiğini belirtmiş, tercihte bulunmamıştır. Âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğunu sûrelerin tertibinin Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) dönemindeki tertiple Hz. Osman (ö. 35/656) dönemindeki tertibin aynı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁸

Diğer soruları bir satırı aşmayacak şekilde sormuş bunlara da özet cevaplar vermiştir. İhtilafı konularda kimin farklı düşündüğünü zikretmemiş “dendi” şeklinde edilgen yapı kullanmıştır.⁷⁹

2.3.2. Bölüm: Kur’ân’ın Yazılışı

“Kur’ân Tarihi” alanı da denebilecek bu bölümde 37 soru yer almaktadır.

Kur’ân’ın tamamını alnına yazanın kim olduğunu sorarak bölüme başlar: İsrâfil olduğunu ifade ettikten sonra bunu Hz. Adem’e ilk secde edenin o olmasına bağlar.

Abdullah b. Mes’ûd’un (öl. 32/652-53) Fâtiha’yı ve Muavvizeteyn’i Mushaf’ından çıkardığına dair rivayeti ele almıştır. Müellife göre onun amacı Kur’ân’ı toplamaktır, Fatiha’nın bir sûre olduğunu bilmektedir, herhangi bir şüphe duymamaktadır zira her rekâta okumaktadır. Muavvizeteyni çıkarmasının nedenini İbn Kuteybe’ye (öl. 276/889) dayanarak açıklar; Ona göre Abdullah b. Mes’ûd (öl. 32/652-53) bu sûreleri Kur’ân’da olmayan ve Resûlullah’ın (sav)

⁷³ el-Bakara 2/228.

⁷⁴ en-Nisâ 4/43. Tercih ettiğimiz Meâlin her iki anlama da gelebilecek ifadeyi verdiği görülmektedir.

⁷⁵ el-Mâide 5/64.

⁷⁶ İsfahânî, *Beyânü’l-Muhtasar şerhu Muhtasarı İbnü’l-Hâcib*, 1/473-474., Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 161.

⁷⁷ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 162-163.

⁷⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 165-166.

⁷⁹ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 163-164.

okuduğu dualardan biri sanmaktadır. Ancak o bu düşüncesinde tıpkı rükûdan sonra elleri bağlamak gerektiği fikrinde olduğu gibi tek kalmıştır.⁸⁰

İncelediğimiz baskıda 4. ve 5. soruya verilen cevaplar bulunmamaktadır. 6. soruda Hz. Âişe'ye (öl. 58/678) nisbet edilen “Kur’ân’da Arap dil kuralına uymayan üç yer vardır. Bunlar kâtip hatasıdır.”⁸¹ meâlindeki sözünü ele almakta bunun hata olmadığına dair delilleri serdetmektedir. Bunlardan biri Nisâ sûresi 162. âyetinde önünde ve ardında merfû kelimeler varken mansub gelen “وَالْمُقِيمِينَ” kelimesidir. Kabul etmediği bazı yorumları da dile getirdikten sonra Sibeveyh’ten “mansub olan bu ifade takdîrî bir medh fiilinin mefulu durumdadır.”⁸² yorumunu nakletmektedir. Diğerî Mâide sûresinin 69. âyetinde “وَالصُّبُونَ” kelimesinin, öncesinde ve sonrasında mansub kelimeler varken merfû gelmesidir. Burada da farklı yorumları dile getirmiştir.⁸³ Üçüncüsü de Tâhâ sûresi 63. âyetindeki ﴿قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ يُرِيدَانِ...﴾⁸⁴ ifafesinin merfû olmasıdır. Bu durumu da nahivcilerin yorumları ve şiirlerle açıklamıştır.⁸⁵

Ardından Hz. Osman’a (ö. 35/656) nispet edilen “Kur’ân’da lahn vardır. Arap, diliyle bunu düzeltir.” meâlindeki sözünü tartışmaktadır. Bu sözün sahih olmadığı, şayet sahihse buradaki hatanın mecazî “cahilin itikadındaki hata” olarak anlaşılması gerektiği ve yazıdaki bazı hataların cahillerin kafasındaki anlayış nedeniyle hata sanılacağı şeklinde yorumları dile getirmiştir. Diğer taraftan bazı yazılarda da harf hataları olduğunu bu hatalı harfler okunsa mananın değişeceğini Şâtîbî’nin (ö. 590/1194)⁸⁶ ‘Akiletü etrâbi’l-kaşâ’id fi esne’l-makâşid adlı eserindeki⁸⁷ şiirini⁸⁸ örnek göstererek izah etmektedir.⁸⁹

Sûre başlarındaki besmelenin âyet olup olmadığına değinerek bu durumun ihtilafı olduğunu bundan dolayı buradaki besmelenin bir âyet olduğunu inkâr etmenin kişiyi kâfir yapmayacağını İbnü’l- Hâcib’e (ö. 646/1249) atıf yaparak ifade etmektedir.⁹⁰ Fâtîha sûresinin başında bir âyet olup olmadığındaki ve namazda okumanın hükmündeki ihtilafa değinir.⁹¹

Mushaf yazan kişinin bazı sûreleri yazıp bazılarını yazmamasının caiz olup olmadığına değinmekte, bunu açıklamada İbn Kuteybe’ye (öl. 276/889) atıfta bulunmaktadır.⁹² Ancak biz

⁸⁰ İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’an*, 34.

⁸¹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, el-İntisâr li-sihhati nakli’l-Kur’ân ve’r-red ‘alâ men nehalehü’l-fesâd biziyâde ev noksân, thk. Muhammed İsam el-Kudat (Amman Beyrut: Darü’l-Feth ve Daru İbn Hazm, 1422–2001), 2/532.

⁸² Şüşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 174. İbn Kuteybe (öl. 276/889) bu görüşü “Nahivcilere” nisbet ederek ifade etmektedir. Ferrâ’nın da bu görüşte olduğunu söylemektedir. Bk. İbn Kuteybe, *Te’vilü müşkili’l-Kur’an*, 39. Ayrıca bu yorum Mücâşîi’nin *Nüketü me’âni’l-Kur’ân (en-Nüket fi’l-Kur’ân)*, ed. Abdullah Abdulkadir et-Tavîl (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 196.

⁸³ Şüşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 175-177.

⁸⁴ Tâhâ 20/63.

⁸⁵ Şüşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 177-179.

⁸⁶ Ebû Muhammed (Ebü’l-Kâsım) Kâsım b. Firruh b. Halef eş-Şâtîbî er-Ruaynî (ö. 590/1194), Kıraat âlimi.

⁸⁷ ‘Akiletü etrâbi’l-kaşâ’id fi esne’l-makâşid. Yine Ebû Amr ed-Dâni’nin el-Mukni’ adlı eserinin manzum şekli olup 298 beyittir. eş-Şâtîbiyyetü’s-şuğrâ ve Kaşîde râ’iyye ismiyle de bilinir. Dâni’nin eserine altı kelimenin imlâsına dair bilgi eklenen eserin (DİA, XXXI, 139) çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1301, 1328, 1329, 1355; İstanbul 1308; Kazan 1908). Hüseyin Rizevî tarafından *Akiletü etrâbi’l-kaşâid fi esne’l-makâşid Tercümesi* adıyla Türkçe’ye çevrilen eser üzerine (İÜ Ktp., TY, nr. 5868) birçok şerh yazılmıştır (bk. el-MUKNÎ; ayrıca bk. Abdülhâdî Abdullah Hamitü, s. 65-79) Bk. Abdurrahman Çetin, “Şâtîbî, Kâsım b. Firruh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Temmuz 2020).

⁸⁸ Ebû Muhammed (Ebü’l-Kâsım) Kâsım b. Firruh b. Halef eş-Şâtîbî, *Manzûmetü ‘Akiletü etrâbi’l-kaşâ’id fi esne’l-makâşid*, thk. Emin Rüşdî Suveyd (Cidde: Dâru Nûri’l-Mektebât, ts.), 1.

⁸⁹ Şüşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 180.

⁹⁰ İsfahânî, *Beyânü’l-Muhtasar şerhu Muhtasarı İbnü’l-Hâcib*, 1/457.

⁹¹ Şüşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 181-185.

⁹² Şüşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 185.

eserde buna rastlayamadık. Devamında Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) dönemindeki cem'î ile Hz. Osman (ö. 35/656) dönemindeki cem'î arasındaki farka ve gerekçesine değinir. Bu hususu açıklarken Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *'Aķiletü etrâbi'l-ķaşâ'id* adlı eserindeki bir beyte⁹³ atıfta bulunur.⁹⁴ Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) döneminde cemedilme olayını uzun uzadıya anlatmış, anlatırken Dâni'nin (öl. 444/1053) *el-Münebbihe* adlı kitabında⁹⁵ yer alan şiirlere yer vermiştir.⁹⁶ Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde çoğaltılmasına değinir. Burada da Dâni'nin (öl. 444/1053) *el-Münebbihe* adlı eserine⁹⁷ dayanmaktadır.⁹⁸ Bu tarihî olayları anlatırken başka kaynak zikretmez. Neden Resûlullah (sav) döneminde Kur'ân'ın bir araya getirilmediğini açıklar. Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde kaç nüsha çoğaltıldığını Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *'Aķiletü etrâbi'l-ķaşâ'id* eserinden aktarımla anlatır ve bu süreçle ilgili diğer hususlara değinir. Kur'ân'ı noktlayan ve harekeleyenlere değinir. Bu hususları anlatırken Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Kaysî'nin (ö. 746/1345-1346)) *el-Meymûnetü'l-ferîde*⁹⁹ adlı eserine atıfta bulunmuştur. Tahmîs, Ta'sîr ve Havâtim gibi ıstılahların hükümlerine ve tarihçesine değinir. Kur'ân'ın yazımı konusunda bazı âdâbî, hükmî ve tarihî bilgiler verir.¹⁰⁰ Yazının önemi üzerinde durur. İmam Şâfiî'den (ö. 204/820)¹⁰¹ ve Sahnûn'dan (ö. 240/854)¹⁰² beyitler aktarır. İsim ve kaynak belirtmeden de güzel söz ve şiirler aktarmıştır.

2.3. 3. Bölüm: Kur'ân'ın Okunuşu

Yirmi soruluk bu bölümde Kur'ân kıraatıyla ilgili konulara değinir. Öncelikle hızlı ya da yavaş¹⁰³ gizli ya da açıktan okumanın hangisinin efdal olduğuyula ilgili görüşleri aktarmaktadır. Bu hususta Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ ve Erbâin* adlı eserlerine değinmiştir.¹⁰⁴ Kaç gecede hatmetmek gerektiğine, tecvit öğretiminin hükmüne ve tecvidli/tecvidsiz okumanın farkına değinir. Kur'ân'ı okumada gerekli olan ses şekli üzerinde durur. Nağmeli tilavetin ve zikrin hükmünü tartışır. Koro halinde tilavetin hükmü ile ilgili tartışmaları aktarır. Mâzerî (ö. 536/1141),¹⁰⁵ Ebû't-Tâhir el-Fâsî, İbn Şa'bân (ö. 355/966)¹⁰⁶ ve Bâcî (ö. 474/1081)¹⁰⁷ gibi âlimlerin fikirlerini aktarmıştır. Kabirlerde okumanın hükmü üzerinde durarak İmam Mâlik'in (ö.

⁹³ Şâtıbî, *'Aķiletü etrâbi'l-ķaşâ'id*, 1.

⁹⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 187-197.

⁹⁵ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Urcûzetü'l-münebbihe alâ esmâi'l-kurrâ ve'r-rıvât ve usûli'l-krâât ve akdi'd-diyânât bi't-tecvîd ve'd-delâlât*, thk. Muhammed b. Mücân el-Cezâiri (Riyad: Dârü'l-Muğni, ts.), 107-108.

⁹⁶ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 187-197.

⁹⁷ Dâni, *el-Urcûzetü'l-münebbihe*, 111-114.

⁹⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 198-200.

⁹⁹ Bu eser Resm-i mushaf alanında yazılan en kıymetli eserlerden olduğu ifade edilmektedir. Henüz Rabat'ta bulunan Hızânetü'l-Hüseyniyye Kütüphanesinde 4558 numarada kayıtlı ve mahtût olarak bulunmaktadır. Bk: Ebû Dâvûd Süleymân İbn Necâh, *Muhtasarü't-Tebyin li hecai't-tenzil*, nşr. Kral Fahd Vakfı, thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer eş-Şirşal (Medine: Mücemma' el-Melik Fehd, 1423h.), 5/1379.

¹⁰⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 185-216.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820), Şâfiî mezhebinin imamı, büyük müctehid.

¹⁰² Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenühî (ö. 240/854), Mâlikî mezhebinin oluşumunda ve Kuzey Afrika'ya yayılmasında önemli katkıları olan fakih.

¹⁰³ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 218-223.

¹⁰⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 224-226.

¹⁰⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî (ö. 536/1141), Mâlikî fakihî, hadis ve kelâm âlimi.

¹⁰⁶ Ebû İshâk Muhammed b. el-Kâsım b. Şa'bân b. Muhammed b. Rebia el-Ammârî el-Mısri (ö. 355/966), Mâlikî fakihî.

¹⁰⁷ Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî (ö. 474/1081), Endülüs Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis ve edip.

179/795), Ebû Muhammed'in (ö. 386/996)¹⁰⁸ İbn Habîb'in (ö. 238/853)¹⁰⁹ vd görüşlerini aktarmaktadır. Başkasının amelinin kişiye fayda edip etmeyeceği ve sevap bağışlamanın caiz olup olmadığı konusuna değinir. İbn Rüşd'ün (ö. 520/1126)¹¹⁰ caiz olduğuna dair fikrine atıfta bulunur. Sonra Kur'ân'ın yolda, banyoda, çarşıda ve sokakta okunmasının hükmüne değinir. Kerahetine dair tercih ve görüşünü aktardıktan sonra ezan vakti geldiğinde Kur'ân okumaya ara vermenin gerekip gerekmediğini sorar, Karâfi'nin (ö. 684/1285) (*Kavâidi's-Seniyye el-Furûk*)¹¹¹ adlı eserinden¹¹² "gerektiğine" dair görüşü nakleder. Kur'ân kıraatinin tevâtürle mi yoksa âhâd rivayetlerle mi sabit olduğu sorusunu sorar. Med, Kasr, Tefhîm, Izhâr, İhfâ gibi tecvid kuralları olmaksızın harf ve hareketlerin okunuşlarında kıraatin tevâtüren nakledildiğini belirtir. Bunu da İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Usûl* ¹¹³adlı eserine dayandırır. Resûlullah döneminde meşhur hafızların sayı ve isimlerini anlatır. Temel olarak Übey b. Kâ'b (öl. 33/654 [?]), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665 [?]), Muaz b. Cebel (ö. 17/638) ve Kays'ı saydıktan sonra diğer isimleri de Dâni'nin (öl. 444/1053) *el-Münebbihe* adlı eserine dayandırarak aktarmıştır.¹¹⁴ Son olarak da Kur'ân okumanın âdâbı üzerinde durur. Bu hususta yirmi bir madde sayar. Birçok maddeyi ya bir hadise ya da sahabe kavline vb. dayandırır.¹¹⁵

2.3. 4. Bölüm: Müşkil Âyetlerin Tefsiri

Bu bölüm müşkil âyetlerle ilgili olup on bir sorudan meydana gelmektedir. İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* adlı eserine dayanmaktadır.¹¹⁶

2.3. 5. Bölüm: Hâmil-i Kur'an'ın Durumu

Bu bölümde hamele-i Kur'ân'ın ahvali hakkında 7 mesele üzerinde durulmaktadır. Kur'ân'la alakası olmayan okuyucunun durumu, içinde Kur'ân okunan ve okunmayan evin farkı, Kur'ân hakkında bilgi sahibi olmadığı halde okuyuculuk yapanın durumu, Kur'ân okuyarak dilencilik yapmanın, manasını bilmeyenlerin Kur'ân'daki dualarla dua etmesinin hükmü, "Allah'ım onu (Kur'ân'ı) etime, kanıma karıştır." diye dua etmenin hükmüne vb. dair sorular bulunmaktadır.¹¹⁷

2.3.6. Bölüm: Kur'ân Öğreticisinin Uyması Gereken Kurallar

Kitabın en geniş bölümüdür. Yetmiş yedi soru içermektedir. Genel anlamda Kur'an öğretimi hakkında hükümler içermektedir. Kur'ân eğitimi için hoca tutmanın hükmü, Kur'ân eğitiminin günü, vakti, tatil zamanları, bu alanda uzmanlaşmanın keyfiyeti, şartları, hocaya ücret ödemenin hükmü ve şartları, çeşitli özel şart ve zamanlardaki ücret ödeme durumları, erkek ve kızların birlikte aynı okulda toplanmalarının hükmü, öğrenci dövmenin hükmü ve şekli, sınırı, vurulacak eşya ve organı, diğer cezalar, öğretmene zekat verilip verilemeyeceği, Müslüman

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî en-Nefzî (ö. 386/996) Mezhep fikhına dair yazdığı *er-Risâle* adlı temel metinle tanınan Mâlikî âlimi.

¹⁰⁹ Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî (ö. 238/853), Mâlikî fakihî ve çok yönlü âlim.

¹¹⁰ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 520/1126), Mâlikî fakihî ve kadısı.

¹¹¹ Kitapta el-Kavâidü's-seniyye olarak geçmekle birlikte biz asıl adı (*Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk*) (*el-Kavâ'idü's-seniyye fi'l-esrâri'l-fikhiyye*) olduğu için bu adla verdik.

¹¹² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısri el-Karâfi, *el-Furûk, Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (*el-Kavâ'idü's-seniyye fi'l-esrâri'l-fikhiyye*) (Âlemü'l-Küttüb, ts), 2/203.

¹¹³ İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar şerhu Muhtasarı İbnü'l-Hâcib*, I, 462.

¹¹⁴ Müellif diğer isimleri sayarken Ebü'd-Derdâ' ve Uveymir isimlerini iki ayrı şahıs gibi aktarmaktadır. Halbuki Uveymir, Ebü'd-Derdâ'nın diğer adıdır. Dâni'nin (öl. 444/1053) eserinden bu iki farklı satırda yer almasında kaynaqlansa gerektir. Bk: Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 245-246.

¹¹⁵ Tüm bölüm için bk: Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 217-251.

¹¹⁶ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 253-270.

¹¹⁷ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 271-275.

hocanın kâfir çocuklara Kur’ân öğretip öğretemeyeceği, kafirlerin okullarında çalışıp çalışamayacağı gibi konulara değinmiştir.¹¹⁸

2.3.7. Bölüm: Fezâilü’l-Kur’ân

Bu bölüm, teâmülün tersine, soru cevap tekniği uygulanmadan ele alınmıştır. Kur’ân’ın önemi, insanlık için şifa ve hidayet kaynağı oluşu, değeri, haber verdiği sorumluluk duygusu gibi hususlar vesilesiyle yeri, âyetler, hadisler ve âlimlerin sözlerine dayanılarak işlenmiştir. Atıfta bulunduğu âyetlerden biri şudur:

“Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere (Muhammed’in ümmetine) miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler vardır. Onlardan ortada olanlar vardır. Yine onlardan Allah’ın izniyle hayırlı işlerde öne geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur.”¹¹⁹

Âyetteki “öne geçenler, ortada olanlar ve kendine zulmedenler” üzerinde uzunca durmuş kaynak belirtmeden yirmi iki görüşe yer vermiştir. Sonunda da İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148)¹²⁰ *Ķānūnū’l-te’vîl* adlı eserinde bu taksimatla ilgili kırk beş görüşe yer vermiştir, demiştir.¹²¹ Kaynak ve sened zikretmeksizin yaklaşık kırk hadise yer vermektedir.¹²² Abdullah b. Mes’ûd (öl. 32/652-53), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803)¹²³ Abdullah b. es-Sâib gibi âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Dâni’nin (öl. 444/1053) *el-Münebbihe*,¹²⁴ Şâtübî’nin (ö. 590/1194) *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî (eş-Şâtübîyye)*,¹²⁵ Bûsîrî’nin (ö. 695/1296 [?])¹²⁶ *el-Bürde*,¹²⁷ ve İbn Berrî (ö. 731/1331)¹²⁸ gibi âlimlerin Kur’ân-ı Kerim’i övdükleri şiirlere yer vermiştir.¹²⁹

2.3.8. Bölüm: Kur’ân’ın Hatmi

Kur’ân’ı hatmetmek için gerekli süreyle ve hatim duasıyla ilgilidir. Altı soru yer alır. Kur’ân’ı hatmetmek için gerekli süreyi sorgular, üç günde hatmetmenin mekruh olmadığına dair görüşün meşhur olduğunu ifade eder. Kur’ân hatmetmek için en uygun zamanın gecenin veya gündüzün başı olduğunu Yusuf b. Asbât’tan aktarır.¹³⁰ Hatim duasının çokça faziletli ve hayırlı

¹¹⁸ Şuşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 271-311.

¹¹⁹ Fâtır 35/32.

¹²⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî (ö. 543/1148), Endülüslü Mâlikî fakihlerinin önde gelenlerinden, muhaddis.

¹²¹ Şuşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 315. Bu görüşü Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö. 1069/1659), *İnâyetü’l-Ķâdî ve kifâyetü’r-Râzî (Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî)* adlı eserinde “İbn Talha (Şuşâvî) bu konuda selefin kırk beş görüş aktardığını söylemektedir.” demektedir ki burada seleften kasıt sanırım İbnü’l-Arabî’dir. (ö. 543/1148) Bk: Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *İnâyetü’l-Ķâdî ve kifâyetü’r-Râzî (Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî)* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts), 7/226.

¹²² Şuşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 315-320.

¹²³ Ebû Alî el-Fudayl b. İyâz b. Mes’ûd et-Temîmî el-Yerbûî (ö. 187/803), Horasan’ın ilk büyük sûfilerinden.

¹²⁴ Dâni, *el-Ürcûzetü’l-münebbihe*, 163-164.

¹²⁵ Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtübî, *Hırzû’l-emânî ve vechü’l-tehânî*, thk. Muhammed Temim ez-Za‘bî (Mektebetü Darü’l-Hüda, Dârü’l-Ķavsânî, 1426–2005), 1.

¹²⁶ Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 695/1296 [?]), Hz. Peygamber için yazdığı kasidelerle üne kavuşan şair.

¹²⁷ Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî Bûsîrî, *el-Kevâkibü’d-dürriyye fî medhi hayri’l-berîyye*, nşr. Şemseddin Muhammed el-Feyyûmî (yy, ts), 49.

¹²⁸ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî (b. Muhammed) b. Hüseyin er-Ribâtî et-Tâzî el-Mağribî (ö. 731/1331), Faslı kıraat ve Arap dili edebiyatı âlimi.

¹²⁹ Şuşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 320-323.

¹³⁰ Bu rivayete biz Dîneverî’nin (ö. 333/944) eserinde rastladık; Bk: Ebû Bekr Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhiru’l-ulûm*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Süleyman (Cemiyetü’t-Terbiyyetü’l-İslamiyye ve Dâru İbn Hazm, 1419h), 6/65.

bir amel olduğunu birçok hadisle istidlal ederek zikreder. Kur'an hatminin faziletine dair aktarımlardan sonra hatimden sonrasındaki dua mahiyetinde üç hadisi zikreder.¹³¹

2.3.9. Bölüm: Kur'an'ın Tehdit Ettiği Kişiler

Kur'an'ı okuduğu halde emirlerine uymayan, haramlarından kaçınmayan hukukunu yerine getirmeyen kişiye karşı Kur'an'ın tehdidi hakkındadır. Bu konudaki delillerinden biri şudur; “Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz.”¹³²

Hadislerden de çokça örnek verir. Örneğin; "Kur'an'ı, seni alıkoyanları oku, okuduğun halde seni alıkoymuyorsa okumamışsın demektir." hadisidir. Âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.¹³³

2.3.10. Bölüm: Kur'an'ın Hakları Hakkında

Kur'an'ın haklarıyla ilgili on dört soru ortaya koymuştur. Kârînin dikkati dağılmaksızın okuyabileceği en az miktar, hâmil-i Kur'an'ın okuduğu her sûreye muhatap olup olmayacağı (yani o sûredeki secde âyetlerine vb muhatap olup olmayacağı), yanında Kur'an varken yüzünden okumanın gerekip gerekmediği, yüzünden okumanın Mushaf'sız okumaktan daha faziletli olacağı, düşman topraklarına Kur'an'la girilmemesi gerektiği, düşmana mektup yazarken 1-2 âyetten fazla o mektupta âyete yer verilmemesi gerektiği, taş üzerine Kur'an yazmanın caiz olmadığı, Kur'anı temiz sudan başkasıyla silmenin caiz olmadığı gibi konulara değinmiştir. Sonra Kur'an'ı unutmada “Kur'an'dan şu âyetleri unuttum.” dememesi gerektiğini bu konudaki hadise yer vererek “Bana unutturuldu.” demenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Kur'an'ı unutan hâmil-i Kur'an ve Kur'an okumada kusur eden kişi hakkındaki tehdide duçar olmamak için yapılması gerekeni, ardından Kur'an'ı unutanın ya da unutmaktan korkanın yapması gereken duaları zikretmiştir.¹³⁴

2.3.11. Bölüm: Kur'an'ın Adları

Kur'an'ın isimleri ile alakalı on üç soru bulunmaktadır. Kur'an kelimesinin mânâ ve iştikak açısından kökenini ve genel anlamda kelâmullâh ifadesiyle ilgili olan konuları, Kur'an'la Kelâmullâh arasındaki farkı ve Kelâmullâhla Kitâbullah arasındaki farkı irdeler. Kelâmullâh lafzındaki tamlamanın sıfat için mi yoksa fiil için mi olduğunu sorgular. Kitâbullah tamlamasının izafet için mi fiil için mi olduğuna değinir. Kur'an'ın anlamlarını ve bunlardan hangisinin doğru olduğunu, kadîm olan ve hâdis olan anlamın hangisi olduğunu sorgular. Lafız ve yazıya yansıyanın hâdis, bizzat kendiliğinden kâim olan mananın da de kadîm olduğunu belirtir.¹³⁵

2.3.12. Bölüm: Kur'an'ın Sınıfları/Bölümleri

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ*'sından etkilenecek Kur'an'ın kısım kısım olduğuna değinmiş; “Lâm-mîmât”, “Lâm-râât” “Hâmidât”, “Müsebbihat” “Hâmîmât” “Mufassalât” “Hânât” olmak üzere yedi kısımdan bahsetmiş ve bunları şiirlerle izah etmiştir. Bu tasnife/teşbihe göre; “Kur'an'ın meydanları, bostanları, sarayları, gelinleri, atlas kumaşları, bahçeleri ve hanları vardır. Lâm-mîmât; meydanlarını, Lâm-râât; bostanlarını, Hâmidât; saraylarını, Müsebbihat; gelinlerini, Hâmîmât; atlas kumaşlarını, Mufassalât; bahçelerini, diğer kalanları da hanlarını temsil etmektedir. Kârî “Meydanlar'a girip “Bostanlar'dan derdiğinde “Saraylar'a girer orada gelinleri müşahade eder. Atlas kumaşlar giyer, bahçelerin tadını çıkarır (oralarda piknikler yapar

¹³¹ Rivayetler hakkında bilgi için bk: Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 329-330.

¹³² Tâ hâ 20/124. Diğer ayetler de el-Bakara 2/44 ve 159. ayetlerdir.

¹³³ Hadisler, değerlendirmeleri ve diğer sözler için bk: Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 331-333.

¹³⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 335-343.

¹³⁵ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 345-348.

ve hanların odalarına yerleşir. Buraları çok beğenir, bunlar onun ruhunu kaplar, dışarıdakilerden alıkoyar. Başka bir şeye dönüp bakmaz. Kalbini başka şeye yönlendirmez, fikrini başka şeye kaydırmaz.”¹³⁶ “Ebû Ubeyd şöyle demiştir:” ifadesiyle bir şiir nakletmiştir.¹³⁷ Ancak şiir Ebû Ubeyd'e değil Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenâ'ya (ö. 209/824 [?]) aittir.¹³⁸ Kur'ân'ın bölümlerini ve değerlerini anlatan bir hadis de aktarmaktadır.

2.3.13. Bölüm: Kur'ân Âyetlerinin Sayısı ve Bununla Alakalı Hususlar

Kur'ân'ın âyet, kelime, harf, Elif, Vâv ve Yâ'larının sayısını tartıştığı on soru bulunmaktadır. Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta olmak üzere bazı nakillere dayanarak tanım ve sayılar aktarmaktadır. Âyetlerin tevlinin bir sınırı olmadığını, Kur'ân'ın her bir harfinin ayrı bir sevap/güzelliğinin olduğunu işlemektedir. Tefsir ve hadislere müracaat etmeden Kur'ân'ı sadece dil bakımından tefsir etmenin caiz olmadığını ele almaktadır.

Bazı âlimlere göre Kur'ân'ın 6666 âyet olduğunu aktarmaktadır: Bunlardan her bininin; emir, nehy, vaat, tehdit, kıssa, ibretlik olaylar ve meseller, beş yüzünün ahkâm, yüzünün tesbih ve dua, altmış altısının da nasih ve mensuh âyetten oluştuğunu aktarmıştır. Bu bilgi için kaynak belirtmemektedir ve bu sayı genel kabule de uymamaktadır. Ardından Abdullah b. Mes'ûd'dan (öl. 32/652-53) nakilde bulunarak 6218 olduğunu ifade etmiştir. Kur'ân'ın içerdiği ilimler hakkında yine Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) dayanmaktadır. Ancak Gazzâlî (ö. 505/1111) de bu sayıyı verirken kaynak belirtmeden “Bazıları demektedir.” şeklinde aktarmaktadır.¹³⁹ Bu konuda başka görüşlere de yer vermektedir. Gazzâlî'den (ö. 505/1111) harf ve kelime sayısı hakkında da aktarımları vardır. Dâni'den (öl. 444/1053) de aktarımlar yapmıştır.¹⁴⁰ Âyetlerin anlamlarının sınırı olmadığını, deniz gibi ondan da cevherler, yakutlar çıkarılmaya devam edileceğini söylemektedir. Bûsîrî'den bir şiir naklettikten sonra Gazzâlî'den (ö. 505/1111) “Her âyetin altmış bin anlamı vardır ve anlamlarından kalanları daha fazladır.”¹⁴¹ sözünü nakletmektedir. Ardından her harfin sevabının sınırsız olduğu konusuna değinmekte ve çeşitli görüşler aktarmaktadır. Hâmil-i Kur'ân'ın ahiretteki konumu hakkında hadis nakletmektedir.

2.3.14. Bölüm: Kur'ân Mahluk Mudur, Değil Midir?

Bu eseri diğer ulûmü'l-Kur'an kitaplarından ayıran en karakteristik bölüm bu olsa gerektir. Kur'ân'ın mahluk olup olmadığını yedi soruda ele almaktadır. ““Kur'ân mahluktur.’ demek caiz midir?”, “Kur'ân'ın mahluk olmadığının delilleri nelerdir?”, “Kur'ân mahluktur.’ diyen kişinin hükmü nedir?”, “Kur'ân mahluktur’ diyenin cahilliği mazur görülebilir mi?”, “Kelâmullah ile Kelâmu'l-mahluk arasındaki fark nedir?”, “Kur'an mahluktur söylemini maksadı ifade etmeden dile getirmek caiz midir?”, “Kur'ân'ın mahluk olduğu vehmini veren ifadelerin anlamı nedir?” soruları yer almaktadır.

Kur'ân'ın mahluk olduğunu söylemenin caiz olmadığını, bunu ilk söyleyenin Velid b. Muğîre olduğunu ifade eder.¹⁴² Mahluk olduğunu söyleyenin cahilliğinin mazur

¹³⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Marife, ts), 1/232.

¹³⁷ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 349.

¹³⁸ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenâ, *Mecazü'l-Kur'ân*, thk. Fuad Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381–1962), 1/7; Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Matbûatu Mücemma' el-Luğa'l-Arabiyye bi Dimesşk, 1390–1971), 1/480; Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ'*, thk. Abdülhak Abdü'd-Dâyim Seyfû'l-Kâdî (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1419–1999), 1/196.

¹³⁹ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1/289.

¹⁴⁰ Şûşâvî, *el-Fevâidü'l-cemîle*, 353-356.

¹⁴¹ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, 1/289.

¹⁴² Bk: el-Müddessir 74/26.

görülemeyeceğini bilakis “Kur’ân” kelimesiyle “Bizzat ne anlama geliyorsa onu” kastederek söylediğinde öldürüleceğini ama “harflerini ve seslerini” kastettiğinde öldürülmeyeceğini ifade etmektedir.¹⁴³

Mahluk olmadığının aklî, kitabî, sünnetten, icmâya dayanan delilleri olduğunu belirtir. Aklî delili; mahlukların cisim, cevher ya da araz olmak üzere üç boyutunun olabileceğini ama Kur’ân’ın öyle bir durumu olmadığını.

Kitâbî delili; “Biz onu, Allah’a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur’an olarak indirdik.”¹⁴⁴ âyeti ve “... Dikkat edin, yaratmak da emretmek de yalnız O’na mahsustur...”¹⁴⁵ âyetidir. Âyette “yaratma” eylemi “emr”e atfedilmiştir, bu da “emr”in gayr-i mahluk olduğunu gösterir. Çünkü atıf, matufla matufun aleyh arasında farklılığın olmadığına, “ayniliğe” delalet eder, dolayısıyla emrullah da yaratmak gibi kelimullahtır, demektir.¹⁴⁶

Sünnetten de “Kur’ân Allah kelmâdır, mahluk değildir.” meâlmeâlinde bir hadisi delil olarak göstermekte,¹⁴⁷ sahabeyle ait bazı sözler de nakletmektedir. İcmâdaki delili, Mutezilenin zuhurundan önce ümmetin bu konuda icmâ etmiş olmasıdır.

Kelâmullâh ile Kelâmu’l-mahluk arasında on fark sayar. Abbasîler döneminde Mutezile iktidarı ele geçirdikten sonra Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İsa b. Dînâr başta olmak üzere baskılara maruz kalan âlimleri zikreder. Ara bir açıklama mahiyetinde hadislerin (mevkuf, mürsel, müsned, muaddal gibi) kısımlarına değinir.

Son olarak da “Kur’ân kıyamet günü gelir ve sahibine şahitlik eder.” hadisi gibi Kur’ân’ın mahluk olduğunu vehmeden haberlere değinir, bunların mecaz olduklarını söyler.¹⁴⁸

2.3.15. Bölüm: Kur’ân Üzerine Yeminle İlgili Hususlar

Kur’ân’a yemin etmenin ne anlama geldiğini ve ne büyük bir iş olduğunu tartıştığı bu bölümde dört soru vardır. Kur’an’a yemin edip, dönenle ilgili kefaretin “gerektiği” meşhur görüşünün yanı sıra “gerekmediği” görüşünü de zikreder. Görüş ayrılığının Kur’ân kelimesiyle neyin kastedildiğinden kaynaklandığını belirtir: Bizzat kâim bir mana ise kefarete gerektiği, harf ve seslerden müteşekkil olanda ise gerekmediği şeklinde görüş geliştiğini ifade eder. Tevrat ve İncilin de Allah’ın bir Mushaf’ı olması nedeniyle Kur’ân hükmünde olduklarını dolayısıyla bunlar üzerine yemin etmenin de kefarete gerektirdiğini *Utbiyye*’ye atfen zikreder.¹⁴⁹

2.3.16. Bölüm: Kur’an’ın Bir Kısımının Diğerine Üstün Olduğunu İddia Etmek Caiz midir?

Bu bölümde soru başlıkta kullanılmış, bölüm tek sorudan meydana getirilmiştir. Cevabı da “Caiz değildir.” olmuştur. Bu anlama gelen rivayetleri, âyetlerin üstünlüğü değil, Mekkî b. Ebî Tâlib’in (öl. 437/1045) *Tefsir*’inde¹⁵⁰ dediği gibi “okumanın sevabının çokluğu” olarak

¹⁴³ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 359.

¹⁴⁴ ez-Zümer, 39/28.

¹⁴⁵ El-Ârâf 7/54.

¹⁴⁶ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 358.

¹⁴⁷ Abdurrahman b. Ali eş-Şeybânî (ö. 904/1499) bu hadisin tüm tariklerinin batıl olduğunu ve sözün hadis olmadığını ifade etmektedir: Bk: Abdurrahman b. Ali eş-Şeybânî, *Temyizü’t-Tayyib mine’l-habîs fi mâ yedûru alâ elsineti’n-nâs mine’l-hadîs* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-’Arabî, 1405–1985), 116.

¹⁴⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 362-364.

¹⁴⁹ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 365-367.

¹⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 12/7588.

açıklamıştır. Bu minvalde “İhlas sûresinin Kur’ân’ın üçte birine denk olduğu” hadisinin de bulunduğu birçok hadisi zikretmiştir.¹⁵¹

2.3.17. Bölüm: Münazaralarda Âlimlere İleri Sürülen Âyetler

Müellif bu bölümde elli soruda münazaralarda okuduğu sûrelere yer vermektedir. Sûrelerin genel ya da özel vasıflarını anlatmıştır: Kur’ân’ın en uzun/en kısa sûresi, mensuhu bulunmayan, içinde çokça emir ya da nehy bulunan, şeytanın okunmasından hiç hoşlanmadığı ve öfkelenmediği, kadınların öğrenmesi gerekeni, Kur’ân’ın kalbi olanı gibi birçok farklı özelliğe, sûre isimlerinin anlamlarına ve neden bu isimlerin verildiğine değinmiştir. İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148) gibi âlimlerden ve isim vermeksizin başka kaynaklardan aktarımlarda bulunmuştur.¹⁵² Muhakkikin de ifade ettiği gibi¹⁵³ bu bölümde çokça zayıf yahut uydurma hadise yer verilmiştir. “Kadir sûresi fakirlerin hazinesi, zayıfların ihtiyacı, belanın savucusudur...” meâlindeki hadis bunlardan biridir.¹⁵⁴

2.3.18. Bölüm: Münazaralarda Okunan Âyetler

Bu alanda yirmi soru bulunmaktadır. Önceki bölümde sûre bazında ele alınan hususların önemli bir kısmı burada âyet bazında ele alınmıştır: Kur’ân’ın en uzun/en kısa âyeti, en faziletli âyeti, bin âyetten daha faziletli âyeti gibi hususlar yer almaktadır. Burada sorulara öz, veciz ve âyet ve hadislerle dayanan cevaplar vermiştir.¹⁵⁵

2.3.19. Bölüm: Sûrelerin Faziletleri

Bu bölümde her bir sûrenin fazileti hakkında birer hadise dayanan soru ve cevap yer almaktadır. Ancak bu hadislerin önemli bir kısmı mevzû hadislerdir.¹⁵⁶

2.3.20. Bölüm: Medîne’de ve Mekke’de İnen Sûreler

Bu bölümde Medîne’de ve Mekke’de inen sûrelere yer verilmiştir.¹⁵⁷ Ancak Medîne’de inen sûreler konusunda bir hata yapılarak yirmi beş adet olarak verilmiş kalanların Mekke’de indiği ifade edilmiştir.¹⁵⁸

Sonuç

Gerek ülkemizde gerekse İslam âleminde daha çok kıraat ve fıkıh usûlü (şerh) eserleriyle tanınmış h. 9. asır âlimlerinden Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Talha er-Recrâcî el-Vasîlî eş-Şûşâvî’nin (899/1494) hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, sonra ülkemizde ve hatta İslam âleminde çok az bilinen, ulûmü’l-Kur’ân alanında yazdığı *el-Fevâidü’l-cemîle ale’l-âyâti’l-celîle* adlı eseri ele alınmıştır. Kaynaklarda hayatı hakkında sınırlı bilgiler yer almakla beraber eserleri tanıtılan bu âlim, siyasî, dinî ve sosyal alanda çalkantılı bir dönemde yaşadığı görülmektedir. Aynı zamanda yaşadığı coğrafyada özellikle kıraat alanında uzman âlimlerin olduğu ve Şûşâvî’nin bu âlimlerden istifade ettiği telif ya da şerh olarak ortaya koyduğu eserlerden anlaşılmaktadır.

¹⁵¹ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 369-371.

¹⁵² Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 373-398.

¹⁵³ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 118.

¹⁵⁴ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 397.

¹⁵⁵ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 499-505.

¹⁵⁶ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 407-425.

¹⁵⁷ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 427.

¹⁵⁸ Şûşâvî, *el-Fevâidü’l-cemîle*, 119.

el-Fevâidü'l-cemîle ale'l-âyâti'l-celîle adlı ulûmü'l-Kur'ân alanındaki eseri birçok yönüyle o asırdan itibaren ortaya konmaya başlanan ve birçok konuyu bir arada toplayan ulûmü'l-Kur'ân eserlerine benzediği gibi bazı yönleriyle de ayrıştığı görülmüştür.

Soru-cevap tekniğiyle kaleme alınması eserin özgün yönlerinden birisidir. Bu yöntemi müellif diğer eserlerinde de kullanmıştır. “Halku'l-Kur'ân”, “Kur'ân öğreticisinin dikkat etmesi gereken konular” ve “Münazaralarda ele alınan sûreler ve âyetler” gibi konulara değinilmesi eserin özgün diğer yönleridir.

Genel olarak hadisleri sened ve kaynak belirtmeksizin vermesi, bazı konulardaki fikirleri yine kaynak vermeksizin aktarması, uydurma ya da zayıf bazı hadislere eserinde yer vermesi eserin eleştirilebilecek hususlarıdır. Bazı konuları uzun uzadıya ele alırken bazılarını bir ya da birkaç cümle olacak kadar çok kısa ele alması da bu hususlardan sayılabilir.

Çalışmada bu eserin yirmi maddeden oluşan bölümleri özet mahiyetinde ele alınmış, işlediği konular, dayandığı kaynaklar ve konuya yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece yaklaşık otuz yıl kadar önce tahkik edilerek Fas'ta neşredilmiş ve ülkemizde yeterince tanınmadığı düşünülen bu eserin ülkemizde de alan literatüründe yerini alması hedeflenmiştir.

Kaynakça/Bibliography

- Anânî, İbrahim Anânî Atiyye el-. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân li'l-Îmâmi'l-Havfî (Sûretu Yûsuf, dirâse ve Tahkîk)*. Malezya: Câmîatü'l-Medîne el-Âlemiyye, Külliyyetü'l-ulûmi'l-İslamiyye, Kısmü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Ulûmuh, Malezya, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1436–2015.
- Bağdatlı İsmail Paşa, İsmail b. Muhammed Emin. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâ'ü'l-mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-. *el-İntisâr li-sıhhati nakli'l-Kur'ân ve'r-red 'alâ men nehalehü'l-fesâd biziyâde ev noksân*. thk. Muhammed İsâm el-Kudat. 2 Cilt. Amman Beyrut: Darü'l-Feth ve Daru İbn Hazm, 1. Baskı., 1422–2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr b. Nasır en-Nâsır. 9 Cilt. Dimeşk: Daru Tavki'n-Necât, 1., 1422.
- Bûsîrî, Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî. *el-Kevâkibü'd-dürriye fi medhi hayri'l-beriyye*. nşr. Şemseddin Muhammed el-Feyyûmî. yy, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsiri Usulü*. Ankara: Ankara : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971.
- Çalışkan, İsmail. “Kadıızâde Mehmed Ârif'in Ulûmü'l-Kur'ân'a Dair Risâlesi Üzerine”. *Erzurum İspirli Kadıızâde Mehmed Ârif Efendi ve Ömer Efendi Sempozyumu*. ed. Ömer Kara. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. “Şâtîbî, Kâsım b. Fîrruh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Temmuz 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/satibi-kasim-b-firruh>
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-. *el-Urcûzetü'l-münebbihe alâ esmâi'l-kurrâ ve'r-ruvât ve usûli'l-kirâât ve akdi'd-diyânât bi't-tecvîd ve'd-delâlât*. thk. Muhammed b. Mücân el-Cezâîrî. Riyad: Dârü'l-Muğnî, 1. Basım, ts.
- Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân ed-. *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ulûm*. thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Süleyman. 10 Cilt. Cemiyetü't-Terbiyeti'l-İslamiyye ve Dâru İbn Hazm, 1419h.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Marife, ts.
- Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-. *İnâyetü'l-Kâdî ve kifâyetü'r-Râzî (Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî)*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-. *Mucemu'l-Udeba*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı., 1414–1993.
- Hudaykî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *Tabakātu'l-Hudaykî*. thk. Ahmed Bûmezgû. Dârülbeyzâ: Matbaatü'n-Necâh el-Cedîde, 1. Basım, 1427–2006.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe. *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleymân. *Muhtasarü't-Tebyin li hecai't-tenzil*. nşr. Kral Fahd Vakfi. thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer eş-Şirşal. Medine: Mücemma' el-Melik Fehd, 1423h.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir. *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ'*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. 2 Cilt. Matbûâtü Mücemma' el-Luğa'l-Arabiyye bi Dimeşk, 1390–1971.
- İbnü'l-Kâdî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî ez-Zenâtî. *Dürretü'l-hicâl fi (ğurreti) esmâ'i'r-ricâl (Zeylü Vefeyâti'l-a'yân)*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dârü't-Turâs, 1. Basım, 1391–1971.

- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazan. Lübnan: Darü'l-Marife, 2., 1997.
- İltaş, Davut. "Tenkîhu'l-fuşûl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tenkihul-fusul>
- İsfahânî, Ebü's-Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed el-. *Beyânü'l-Muhtasar şerhu Muhtasari İbnü'l-Hâcib*. thk. Muhammed Mazhar Beka. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Darü'l-Medenî, 1. Baskı., 1406–1986.
- İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-. *Fihristü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Muhammed Fuad Mansur. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Kâfiyeci, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-. *et-Teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsir*. thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî. Kahire: el-Mektebetü'l-Kudsî, 1., 1419–1998.
- Kanunî, Muhammed b. Ahmed el-Abdî el-. *Âsefi ve mâ ileyh kadîmen ve hadîsen*. yy: yy, ts.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-. *el-Furûk, Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk (el-Kavâ'idü's-seniyye fî'l-esrâri'l-fikhiyye)*. 4 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn an esami'l-kütüb ve'l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü'l-Mesnâ, 1941.
- Kattân, Mennâ b. Halil el-. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 3. Basım, 1421–2000.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ ve Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, ts.
- Kuheyran, Abdullah b. Abdülğani. *el-Üdfüvî Müfessiran ve Tahkiki suret-i Fatiha*. Riyad: İmam Suud Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Linans Tezi, 1985.
- Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecazü'l-Kur'ân*. thk. Fuad Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1381–1962.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammuş. *el-Hidâye ilâ bulûği'n-nihâye*. thk. Şahid el-Büşeyhî - İlmî araştırmalar Komisyon. 13 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Şarika Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi, 1. Basım, 1429–2008.
- Mertoğlu, M. Suat. "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstiğnâ fî ulûmi'l-Kur'ân'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fâtiha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri". *İslam Araştırmaları Dergisi* 25 (2011), 51-112.
- Mertoğlu, M. Suat. "Üdfüvî, Muhammed b. Ali". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ocak 2021. /udfuvi-muhammed-b-ali
- Mücâşîî, Ebü'l-Hasen Alî b. Faddâl el-Mücâşîî el-Kayrevânî. *Nuketü me'âni'l-Kur'ân (en-Nüket fî'l-Kur'ân)*. ed. Abdullah Abdulkadir et-Tavîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- Rabâtî, Ahmed b. el-Hâc er-Recrâcî er-. *eş'Şümûsü'l-münira fî ahbâri medîneti's-Suveyra*. Rabat: el-Matbaatü'l-vataniyye, 1354.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed es-. *Cemâlü'l-kurrâ' ve kemâlü'l-ıkrâ'*. thk. Abdülhak Abdü'd-Dâyim Seyfû'l-Kâdî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1. Basım, 1419–1999.
- Selâvî, Şehâbeddin Ahmed es-. *Kitâbü'l-İstikşâ li-ahbâri'd-düveli'l-mağribi'l-aşâ*. thk. Cafer en-Nâsırî - Muhammed en-Nâsırî. 3 Cilt. Dâru'l-Beyza, Dâru'l-Kitab, ts.

- Sûsî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Muhtâr b. Alî b. Ahmed b. Muhammed es-. *Sûsü'l-âlime*. 1 Cilt. Dârülbeyzâ/Casablanca: Mu'assasat Bensharra, 2. Basım, 1404–1984.
- Sûsî, Muhammed Muhtâr. *el-Ma'sûl*. Fas, ts.
- Sûsî, Muhammed Muhtâr. *Hilâle Cezûle*. 4 Cilt. Tatvan-Mağrib: el-Matbaatü'l-Mehdiyye, 1379h.
- Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr es-. *et-Tahbîr fî ilmi't-tefsir*. thk. Fethi Abdülkadir Ferid. Riyad: Daru'l-Ulûm, 1. Baskı., 1402–1982.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-. *Manzûmetü 'Aķiletü etrâbi'l-kaşâ'id fî esne'l-makâşid*. thk. Emin Rüşdî Suveyd. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1. Basım, ts.
- Şâtıbî, Kâsım b. Fîrruh eş-. *Hırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî*. thk. Muhammed Temim ez-Za'bî. Mektebetü Darü'l-Hüda, Dâru'l-Ğavsânî, 4. Basım, 1426–2005.
- Şeybânî, Abdurrahman b. Ali eş-. *Temyîzü't-Tayyib mine'l-habîs fî mâ yedûru alâ elsineti'n-nâs mine'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405–1985.
- Şûşâvî, Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Talha Er-Recrâcî Eş-. *el-Fevâidü'l-cemîle ale'l-âyâti'l-celîle*. thk. İdris Azûzî. Fas: Fas Vakıflar ve Diyanet İşleri Bakanlığı, 1409–1989.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman b. Nâsır et-. “Ulûmü'l-Kur'ân: Tarihi, Tasnifi ve Muhteviyatı”. *Buhûs muhkeme fî ulûmi'l-Kur'ân ve usuli't-tefsir*. Riyad: Merkezi't-tefsir li'd-dirâsâti'l-Kur'aniyye, 1436–2015.
- Teber, Hatice. *Haricî-İbâdî Tefsir Geleneği Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî ve tefsîri*. Ankara: İlahiyat Yarınları, 2004.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-. *Fütûhu'l-ğayb fî (ve)l-keşf 'an kınâ'i'r-reyb (Şerhu/Hâşiyetü'l-Keşşâf)*. ed. İyâd Muhammed el-Gavc - Muhammed Abdurrahim Sult'anü'l-ulema. thk. Cemil Benî Atâ. 17 Cilt. Câizetü Dubâi li'l-Kurani'l-Kerim, 1., 1434–2013.
- Tinbüktî, Ahmed Bâbâ et-. *Neylü'l-ibtihâc bi-tatrîzi'd-Dîbâc*. ed. Abüdhamid Abdullah el-Herâme. Trablus: Dâru'l-kâtib, 2. Basım, 2000.
- Tinbüktî, Ebü'l-Abbas Ahmed Bâbâ et-. *Kifâyetü'l-muhtâc li-ma'rifeti men leyse fî'd-Dîbâc*. thk. Muhammed Mutî. 2 Cilt. yy: Vizâratü Umûmi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1421–2000.
- Uludağ, Süleyman. “Cezûlî, Muhammed b. Süleyman - TDV İslâm Ansiklopedisi”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 17 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezuli-muhammed-b-suleyman>
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabaķâti ve'l-a'sâr*. 1 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1417–1997.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.